

Devesvara
Kavikalpaistā

PK
840
D4
1913
v. 1

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

WILLIAM H. DONNER
COLLECTION

*purchased from
a gift by*

THE DONNER CANADIAN
FOUNDATION

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, No. 1361.

सटीक-कविकल्पलता ।

KAVI-KALPA-LATĀ

A WORK ON RHETORIC BY DEVESVARA
TOGETHER WITH HIS OWN COMMENTARY.

EDITED BY
PANDIT SARAT CHANDRA SASTRI.
FASC. I.

CALCUTTA :

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET.

1913

70

85

14

115

07

कविकल्पलता ।

श्रीमता देवेश्वरेण विरचिता,

तेनैव कृतया टीकया च सहिता,

श्रीशरच्चन्द्रशास्त्रिणा
सम्पादिता ।

वङ्गदेशीयासियाटिकसोसाइटीनामधेय-
समाजानुमत्या

कलिकातानगर्यां

व्याप्टिष्टमिशन-यन्त्रे मुद्रिता ।

शकाब्दाः १८३४ ।

कविकल्पलता ।

ॐ नमो गणेशाय^१ ।

गङ्गावारिभिरुक्षिताः फणिफणैरुत्पल्लवास्तच्छिखा-
रत्नैः कोरकिताः सुधांशुकलयार^२ स्मेरैकपुष्पश्रियः ।
आनन्दाश्रुपरिस्रुताक्षिहतभुग्धूमैर्मिलद्दोहदा
नाल्पं कल्पलताः फलं ददतु^३ बोऽभीष्टं जटा धूर्जटेः ॥ १ ॥
मालवेन्द्रमहामात्यश्रीमद्वाग्भटनन्दनः ।
देवेश्वरः प्रतनुते कविकल्पलतामिमाम् ॥ २ ॥
प्रतिभाभावितात्मानः कवित्वं के न कुर्वते ।
अन्यत्र कविताधानकुशला विरलाः पुनः ॥ ३ ॥
यदन्यैर्वत्स न ह्युसं तत्र सच्चरतो मम ।
पदे पदे प्रखलतः सन्तः सन्ववलम्बनम्^४ ॥ ४ ॥

ॐ नमोगणेशाय । इदानीं दृढजनवर्तानुसरणेन निजग्रन्थस्य
प्रामाण्यं निदर्शयति ।

१ श्रीगणेशाय नमः (A).

२ सितांशुकलया (S).

३ दधतु (S).

४ विचारकाः (S).

कविशिश्नाशतं वीक्ष्य कवीन्द्रान् उपजीव्य च ।
 निबद्धेयं मया धीरास्त्वरितश्लोकसिद्धये ॥ ५ ॥
 सुवृत्तरम्यस्तवका सदालिपरिशौलिता ।
 कविकल्पलता सेयममला परिशौल्यताम् ॥ ६ ॥
 शब्दश्लेषकथार्थाख्याश्चत्वारस्तवका इह ।
 ते चतुः पञ्चषट्सप्तकुसुमैरन्विताः क्रमात् ॥ ७ ॥
 तत्राद्यस्तवके^१च्छन्दोऽभ्यासः सामान्यशब्दकः ।
 वर्णस्थितिरेनुप्रासः कुसुमानि यथाक्रमम्^२ ॥ ८ ॥

(५) कविशिश्नाशतेत्यादि । भो धीराः पण्डिता इयं कवि-
 कल्पलता मया निबद्धा, किमर्थं? त्वरितं श्लोकं श्लोकानां सिद्धये
 सम्यक्तये, किं कृत्वा कविशिश्नाशतं वीक्ष्य, कवयः शिष्यन्तेऽनया
 इति कविशिश्ना कवित्वोपायग्रन्थस्तेषां शतम् असंख्यातं दृष्ट्वा
 कवीन्द्रान् कविश्रेष्ठान् उपजीव्य अनुशील्य च तेभ्यः श्रुत्वा
 कवित्वोपायप्रसरमिति यावत् ।

(६) सुवृत्तेत्यादि । शोभनं यद्वृत्तं पद्यं तेन रम्यः स्तवको
 ग्रन्थपरिच्छेदो यस्याः सा तथा । सताम् आलिः श्रेणी तथा
 परिशीलिता समभ्यस्ता या सा तथा । पक्षे सुवृत्तोऽत्यन्तवर्तुलो
 रम्यः स्तवको गुच्छो यस्याः (सा), सर्व्वदा अलिभिर्भ्रमरैः परि-
 शौलिता अनुसेविता ।

१ तत्राद्ये स्तवके (S).

२ यथाक्रमात् (S).

छन्दोऽभ्यासप्रसूनेऽत्र नेत्रभूते^१ विपश्चिताम् ।
 कथ्यन्ते केऽपि शब्दा यैश्छन्दो मन्दोऽपि विन्दति ॥ ९ ॥
 श्रीर्लक्ष्मीः कमला पद्मालया च हरिवल्लभा ।
 दुग्धाब्धिनन्दिनी^२ क्षीरसागरापत्यमित्यपि ॥ १० ॥
 क्षीरपाथोधितनयेत्येवमेकाक्षरादिकम् ।
 आदौ साध्यं पदं स्थाप्यं शेषं कुर्याद्विशेषणैः^३ ॥ ११ ॥
 विशेष्योऽर्थोवर्णाकाराधाराधेयक्रियागुणैः ।
 सादृश्यपरिवाराद्यैः क्रियते सविशेषणैः ॥ १२ ॥

यथा सुधांशुर्धवलोऽतिवृत्तः
 क्रान्तान्तरौक्षे^४ हरिणं दधानः ।
 महत्तमो घ्नन् जनतापहारी
 मृगेन्द्रवद्राजति ऋक्षमध्ये ॥ १३ ॥

(११) कवित्वरचनाप्रकारमाह आदाविति प्रथमतो वण-
 नीयत्वेनापेक्षितं यत् साध्यं विशेष्यं पदं तदेव स्थापनीयं, शेषं
 पश्चात् तदेव विशेषणैरुपलक्षितं कुर्यात् ।

(१२) अमुमेवार्थं प्रपञ्चयति विशेष्योऽर्थ इत्यादि अस्यैवोदा-
 हरणमाह यथेति सुधांशुश्चन्द्रो राजति कइव मृगेन्द्रवत् सिंहइव
 सोऽपि ऋचाणां भङ्गुकानां मध्ये शोभते उभयोर्विशेषणमाह

१ नेत्रभूता (S).

२ दुग्धाब्धिनन्दना (S).

३ विशेषणम् (S).

४ क्रान्तान्तरिक्षः (S).

बन्धुश्चौरः सुहृद् वादी कल्पः प्रख्यः प्रभः समः ।

देशीयदेश्यरिघाभसोदराद्या इवार्थकाः ॥ १४ ॥

धवलः शुक्रोऽतिवृत्तोऽत्यन्तवर्तुलाकारोऽतिक्रान्तचरित्रश्च क्रान्ता-
न्तरीक्षः प्राप्ताकाशो हरिणं मृगं दधानः पक्षे उत्सुत्याक्रान्ता-
न्तरीक्षः मन् हरिणं विभ्रदित्यर्थः । महत्तमो घ्नन् महान्धकारं
नाशयन् पक्षे महत्तमोऽतिमहान्, घ्नन् हिंसात्मक इत्यर्थः ।
जनतापहारी जनानां तापं तपादिजन्यक्लेशमपहर्तुं ग्रीलमस्येति
पक्षे जनताया जनसमूहस्य अपहारी अपहर्तुं क्षमः । अत्र
क्रमेण धवलादिविगेषणपदैर्वर्णाद्याकारादीनामुदाहरणमुक्तम् ॥

(१४) सादृश्यप्रस्तावे तदभिधायकान् शब्दान् अभिधत्ते
बन्धुरित्यादि बन्धुपर्यायास्तेन बान्धवदायादादयः । चौर इति
चौरपर्यायास्तेन तस्करमोषकारापहारकादयः । सुहृदिति सुहृ-
त्पर्यायास्तेन मित्रमुख्यादयः । वादीति वादिपर्यायास्तेन वावदूक-
वदावद-वाचाट-वक्तृ-प्रतिवक्तृप्रभृतयोऽप्यूह्याः । कल्प इति कल्प-
प्रत्ययः प्रख्यइति स्वरूपं प्रभ इति स्वरूपं सम इति समानार्थाः
समान-सदृश-सदृक्ष-सदृक्-तुल्य-प्रतिमोपमादयः । देश्यदेशीयौ
प्रत्ययौ । रिपुरिति रिपुरपर्यायास्तेन वैरि-सपत्ना-रि-विदेषि-
प्रतिमङ्ग-प्रत्यनीक-प्रतिभठप्रभृतयः । सोदर इति सोदरपर्यायास्तेन
सगर्भ-सहज-सोदर्य-सनाभि-सपिण्डादयः । अत्र आदिशब्दाज्जेह
निन्दकोपहामकानुकारकविडम्बकादयः प्रतिबोद्धव्याः । अत्र केचन
शब्दा अभिधावृत्तैवार्थमभिदधति । केचित्तु लक्षणावृत्त्या बन्धु-
चौरसुहृत्सोदरादयः । तथा च मुख्यार्थवाधे तद्योगे ययान्योऽर्थः

यथेन्दुबन्धुर्मुक्ताश्रीचौगे हार्गश्रियः सुहृत् ।
 कुन्दादी हंसकल्पः क्षौरप्रस्थो हिमप्रभः ॥ १५ ॥
 गङ्गासमोऽजदेशीयः शेषदेश्यः सुधारिपुः ।
 विसाभस्तेजसोराशिः कैलासोदरसोदरः ॥ १६ ॥
 कथानगरसर्वार्थनित्यकृत्यादिवर्णनैः ।
 लोकानां दृष्टचेष्टाभिश्छन्दोऽभ्यासक्रमो यथा ॥ १७ ॥
 आसीद् दशरथो राजा चत्वारस्तस्य सूनवः ।
 रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरता इति विश्रुताः ॥ १८ ॥
 ध्वस्तध्वान्तभरं रत्नवेश्मविस्मेररश्मिभिः ।
 राजधानी दिनस्येव तत्पुरं द्योतते सदा ॥ १९ ॥

प्रतीयते रूढेः प्रयोजनाद्वासौ लक्षणा शक्तिरर्पिता । एतानेवोदा-
 हरति यथेति विसाभः विसं मृणालं तत्सदृशम् अन्यत् स्पष्टम् ।

(१९) राजधानी तत्पुरमिति तत्प्रसिद्धं पुरं नगरं तस्य
 कस्यचिज्जनस्य वा पुरं तत्पुरं द्योतते किम्भूतं तत् रत्नवेश्मनां
 मणिमयगृहाणां विस्मेरैः प्रकाशमानैरश्मिभिः किरणैर्ध्वस्तध्वान्त-
 भरं निरस्तान्धकारातिशयं केव द्योतते दिनस्य राजधानी ।
 रत्नवेश्मनां किरणैर्निरस्तध्वान्ततया राजधानी यथा दिवसे
 भाति रात्रावपि तथेदं भातीत्यर्थः सप्तमर्थं सम्बन्धमात्रविवक्षया
 दिनस्येति षष्ठी ।

स्थालौ भात्यन्नपूर्णैर्यमर्णोभिः^१ शोभते घटः ।
 पटः संलक्ष्यते स्रक्ष्मः साक्षाल्लक्ष्मौरियं बधूः ॥ २० ॥
 प्रातः कृतश्रमः स्नातोऽर्चितदेवो हुतानलः ।
 भुक्तान्नः श्रुतसच्छात्रः सायं शय्यागृहं ययौ ॥ २१ ॥
 पुष्याणि पाणिदेशेऽसौ कृत्वा क्रीडति कामुकः ।
 ताम्बुलिकोऽत्र ताम्बुलमस्य पश्यार्पयत्यसौ^२ ॥ २२ ॥
 तदर्थान्यपदैः स्वान्यश्लोकस्य^३ परिवर्तनात् ।
 तत्रैव च्छन्दस्यभ्यस्येदथछन्दोऽन्तरे यथा ॥ २३ ॥
 प्रत्यर्थिपृथिवीपालतमोजालदिवाकरः ।
 नौतिव्रततिपर्जन्यो राजते जगतीपतिः ॥ २४ ॥
 प्रत्यनीकावनौकान्तध्वान्तविध्वंसनांशुमान् ।
 नयवल्लीवनाम्भोदः शोभते भूमिवल्लभः ॥ २५ ॥

(२४) तदर्थेत्यादि यएव पूर्वकृतकाव्याभिधेयीकृतधेयीकृतः
 स एव विवक्षितो वाक्यार्थः । किन्तु पदान्यानि तैः पदैः स्वस्यात्म-
 कृतस्य अन्यकृतस्य वा श्लोकस्य परिवर्तनात् परिवृत्तेस्तत्रैव अन्य-
 रचितश्लोकस्य छन्दसि छन्दोऽन्तरे वा अभ्यासं कुर्यादित्यर्थः ॥

१ अम्भोभिः (S).

२ पाश्वेऽर्पयत्यसौ (S)

३ तदर्थान्यपदैरेव श्लोकस्य (S).

प्रत्यर्थिपृथ्वीहृदयाधिनाथ
 ध्वान्तौघविध्वंसनवासरेशः ।
 सन्नीतिवल्लीवनवारिवाहो
 विश्वम्भराया दयितो विभाति ॥ २६ ॥
 दुर्द्धरारिधरणीधरोद्धत
 ध्वान्तमण्डलविखण्डनांशुमान् ।
 नीतिवल्लीवननूतनाम्बुदो
 मेदिनीपरिवृद्धो विराजते ॥ २७ ॥

यतिभङ्गो नामधातुभागभेदे भवेद् यथा ।
 पुनातु नरकारिश्चक्रभृषितकराम्बुजः ॥ २८ ॥
 दिविषहृन्द्वन्द्यं वन्दे गोविन्दपदद्वयम् ।
 स्वरमन्धौतु न श्रौशोऽस्तु भृत्यै भवतो यथा ॥ २९ ॥
 न स्याद्विभक्तिभेदे भात्येष राजेति कुञ्चित्^१ ।
 क्वचित्तु स्याद् यथा देवाय नमश्चन्द्रमौलये ॥ ३० ॥

(२८) नामधातुभागभेद इति । नामानि प्रातिपदिकानि
 वृत्तञ्चादयः शब्दाः, धातव इति क्रियापदानि भवति जयति
 प्रमृतयोऽनयोभागो विभजनं तेन यो भेदो विच्छिन्नप्रकारस्तत्र
 भागभेदे विशेषे वा । स्वरमन्धाविति स्वरा अचस्तेषां यः मन्धिः
 मंहितकाय्यं पूर्वरूपापादनादिति तत्र ।

चादयो न प्रयोक्तव्या विच्छेदात् परतो यथा ।
 नमः शिवाय कृष्णाय च दानवविनाशिने ॥ ३१ ॥
 एकस्वरोपसर्गेण विच्छेदः श्रुतिसौख्यकृत् ।
 यथा पिनाकपाणिं प्रणमामि स्मरशासनम् ॥ ३२ ॥
 एवं यथा यथोद्वेगः सुधियां नोपजायते ।
 तथा तथा मधुरता निमित्तं यतिरिष्यते ॥ ३३ ॥
 अबुद्धार्था^१पि मधुरा मनोहरति भारतौ ।
 तमोनिचयसङ्काशा मञ्जुला^२ देवकोकिला ॥ ३४ ॥

(३२) एकस्वरोपसर्गेणेति एकस्वरो यस्य एवम्भूतो य उपसर्गः
 प्रादिस्तेन ।

इति प्रथमस्तवके कन्दोऽभ्यासो नाम प्रथमं कुसुमम् ॥

सामान्यशब्दाः कथ्यन्ते क्रमादेकाक्षरादयः ।

एकाक्षरम् ।

श्री भो हे हि नु नि प्र त्वं ।

वि प्राग् आ सत् सु सं तथा ॥ १ ॥

श्रीकृष्ण भो केशव हे हरे द्राड्

निष्पीडितारे सुमार्तिं प्रयच्छ ।

निकाममासेव्य विभासि नु त्वं

सद्योगिनां चेतसि सङ्गतो हि ॥ २ ॥

द्व्यक्षरम् ।

स्फुटं स्फुर्जत् स्फुरत् स्फारं सारं तारं वरं परम् ।

प्राग्रं^१ प्राज्यं प्रियं ज्येष्ठं प्रेष्ठं श्रेष्ठं मुहुर्वहु ॥ ३ ॥

कौर्त्थं काम्यं कम्भं कान्तं मञ्जु मङ्क्षु महन्मिलत् ।

गाढं वाढं दढं प्रौढं बलत् बलाञ्जलल्लुलत् ॥ ४ ॥

स्वैरं सम्यक् सदा शश्वत् सत्यं नित्यं ध्रुवं द्रुतम् ।

धुर्य्यं वर्य्यं पुनः प्रायः सुष्टु सद्यो भृशं लसत् ॥ ५ ॥

ननु नाम किल क्रीडच्चच्चत् चारु जवात्^२खलु ।

श्रीमदुच्चैः^३ शनैर्माद्यद्रङ्गद्रिङ्ग^४च्चिरं परि ॥ ६ ॥

(१) स्फुटमित्यादि स्फारं महत्, तारं शुद्धं, प्राज्यं प्रचुरम् ।

(४) कम्भं कमनौयं, मञ्जु शीघ्रं, वल्गु शोभनं, सुष्टु शोभनं, माद्यत् ह्यस्यत् ।

त्र्यक्षरम् ।

झटिति प्रकटं सपदि प्रसभं^१
 निविडं रूचिरं सुभगं प्रचुरम्^२ ।
 विकसद्विहसद्विचरद्विलसद्^३
 विमलं सकलं बहुलं^४ प्रवलम् ॥ ७ ॥
 सर्व्वदा सर्व्वथा सर्व्वतः शौघ्रतः
 सत्वरं सन्ततं निश्चितं वेगतः ।
 उच्चकैरञ्जसा नित्यशः सुन्दरं
 पेशलं मञ्जुलं प्रोल्लसद्विस्फुरत् ॥ ८ ॥
 प्रोद्दाम विभ्राज दुत्तुङ्ग विस्फुर्ज
 दुत्तान शोभाढ्य विस्फार विक्रीडत् ।
 सच्छाय सच्छोभ निःशङ्क निःशेष
 मित्यं बुधैस्त्र्यक्षरं वै प्रयोज्यम्^५ ॥ ९ ॥

चतुरक्षरम् ।

मनोरमं मनोहरं समन्ततः समीहितम् ।
 वरद्युति स्फुरत्प्रभं महोज्ज्वलं^६ घनच्छवि ॥ १० ॥

(८) अञ्जमा तत्त्वेन ।

- १ प्रभृति (S). २ प्रवरं (S). ३ विसरत् (S).
 ४ बहुलं (S). ५ बुधैस्त्र्यक्षराणि प्रयोज्यानि (S).
 ६ घनोज्ज्वलं (S).

रयादेव जवादेव सर्वकालं मुनिश्चितम् ।
स्फारशोभं प्रभायुक्तं स्फुरच्छायं श्रियायुतम्^१ ॥ ११ ॥
वराभोगं बहुश्रीकं लसत्कान्ति स्फुरद्दयशः ।
घनच्छायं झटित्येव शोभायुक्तं विकस्वरम् ॥ १२ ॥

पञ्चाक्षरम् ।

प्रवरश्रीकं रूचिरच्छायं स्फुटलक्ष्मीकं वहलश्रीमत् ।
कलयायुक्तं विकसद्रोचिः प्रचुग्ज्योतिर्द्युतिगोचिष्णु^२ ॥ १३ ॥
विलसच्छवि प्रसरत्प्रभं^३ प्रसरद्रमं सुषमामयम् ।
बहुवैभवं रूचिभासुरं कलयान्वितं मलवर्जितम् ॥ १४ ॥
स्फुरितोदयं खचितं श्रिया विकटोच्छयं प्रमदालयम् ।
घनविभ्रमं भुवनाद्भुतं वरदौधिति द्युतिसुन्दरम्^३ ॥ १५ ॥

षडक्षरम् ।

अद्भुतवैभवमक्षिमहोत्सव
मुज्ज्वलभातति भूरितरद्युति ।

- (१२) वराभोगं वरः श्रेष्ठ आभोगः परिपूर्णता यस्य तत् ।
(१४) सुषमामयं परमशोभायुक्तम् ।
(१५) खचितं व्याप्तं, उच्छ्रय उन्नतिरुद्देको वा ।

१ श्रियान्वितं (S).

२ प्रभवत्प्रभं (S).

३ स्फुरद्दौधिति (S).

कान्तिनिकेतनमिद्धतमाकृति
 चारुतरच्छवि सुन्दरदौधिति ॥ १६ ॥
 मनोहरच्छायमुदञ्चितद्युति
 स्फुरत्प्रभाचारु घनश्रिया युतम् ।
 समुल्लसत्कान्ति विभाविभासितं
 निवेश्यमित्यन्तु षडक्षरं पदम्^१ ॥ १७ ॥

अष्टाचरम् ।

समुल्लसितशोभाढ्यो रोचिर्निचयरोचितः ।
 चारुचञ्चत्कलाशाली कान्तकान्तिनिकेतनम् ॥ १८ ॥
 वल्गुवलद्वपुर्लक्ष्मीर्महामहिममन्दरम्^२ ।
 आभासम्भारसंशोभौ दीप्तिमण्डलमण्डितः ॥ १९ ॥
 प्रभाप्राग्भारसारश्रीरुद्यद्द्वयतरद्युतिः^३ ।
 मनोरमतमच्छायो विभावैभवशोभितः ॥ २० ॥

(१ ६) दौधिति दीप्तिः इद्धतमो दीप्ततमः । उदञ्चितम् उद्गतम् ।

(१ ८) कला नृत्यवादित्रादिलयकौशलम् ।

(१ ९) वलद् उद्गच्छत् ।

१ नियोज्यमेवन्तु षडक्षरं पदम् (S).

२ वल्गुवर्णवपुर्लक्ष्मीर्महामहिममन्दिरम् (S).

३ प्रभाप्रागावसारश्रीरुद्यद्द्विधुसमद्युतिः (S).

षोडशाक्षरम् ।

चमत्कारकरस्फारप्रभाप्राग्भारभासुरः ।

मनोरमतमक्रीडत्कान्तिमण्डलमण्डितः ॥ २१ ॥

मनोहरतरस्फूर्जदूर्जम्बलकलोज्ज्वलः ।

अत्यद्भुतवपुर्लक्ष्मीशोभितश्रितिमण्डलः ॥ २२ ॥

मनोहारितरोच्छायकायच्छायचयान्वितः ।

प्रीतिस्फीतिकरप्रेङ्गत्प्रभासंहतिसंहतः ॥ २३ ॥

विस्फुरद्रश्मिविस्मेरविस्मयाविष्टपिष्टपः^१ ।

नयनानन्दनोद्दामरामणीयकमन्दिरम् ॥ २४ ॥

अवनीतलवर्त्तिदृशाम्

अमृतांशुः सम्मदैककुलगेहम्^२ ।

चित्ताकर्षमहौषधिर्

अधिवासः कान्तिकेतक्याः ॥ २५ ॥

(२१) प्राग्भारः समूहः ।

(२२) स्फीतिकरो वृद्धिकरः ।

(२४) रश्मिविस्मेरो रश्मिप्रकाशः स्मेरशब्दोऽत्र भावप्रधानः ।

यथा कुन्दाभामलमन्दस्मेरसुधानिन्दितसुहृदानन्दमिति शङ्करा-
चार्योक्तिः । रामणीयकं रमणीयत्वम् ।

१ मनोरमतमस्फूर्जत् (S). २ विस्मयाविष्टविष्टपः (A).

३ अवनीतलवर्त्तिदृशोरमृतांशुसम्मदैककुलगेहम् (S).

परिस्फुरत्कान्तिभरप्रचारकः
 स्वपीडनेनापि परोपकारकः^१ ।
 समीपभाजां हृदयैकहारकः
 स्वभावसौन्दर्यविशेषभूषकः ॥ २६ ॥
 जगत्प्रमोदोदयदानसज्जनः
 शुभौघलक्ष्यप्रवलप्रशंसनः ।
 नियन्त्रितानेकमनस्तुरङ्गमः
 स्थिरीकृतालोककहृद्विहङ्गमः^२ ॥ २७ ॥
 प्रमोदपात्रौकृतसर्वभूतलः
 प्रतिक्षणाक्षीणगुणोर्म्मिशैतलः ।
 समुल्लसद्दीधितिपुञ्जमञ्जुलः
 समस्तचित्तोत्सवकृत्वभावतः ॥ २८ ॥

श्लोकत्रयेऽपि पादान्ताचरलोपेन कृन्दोऽन्तरं ज्ञेयम् ।

जगत्त्रयैकान्तमनोज्ञताभू-
 रनन्यसाधारणकान्तिकान्तः ।

(२८) समस्तचित्तोत्सवकृत्वभावो यस्येत्येकं पदम् । पदान्ता-
चरलोपपक्षेऽन्यत् स्पष्टम् ।

१ स्वपीडनेनापि वृद्धोपकारकः (S).

२ स्थिरीकृतालोककहृद्विहङ्गमः (S).

अव्याजमाधुर्यसुधानिधानम्
 मनोविहङ्गानयनैकपाशः^१ ॥ २९ ॥
 निरवद्यसमुद्यदुज्वल-
 स्वगुणश्रेणिमनोहराकृतिः ।
 त्रिजगज्जनचित्तचित्रकृ-
 त्तयनानन्दसिताभ्रवर्तिका ॥ ३० ॥
 अवनीतलवर्तिलोचना-
 मृतवर्तिः प्रमदैकमन्दिरम् ।
 घनविस्मयचित्रशालिका
 हृदयाम्भोरुहभानुमण्डलः ॥ ३१ ॥
 हृद्यतरद्युतिवारिपयोधि-
 लोकाविलोचनं शीतमयूखः ।
 चारुतमापघनौघनिवेशो
 भूवलयस्थितविस्मयहेतुः^३ ॥ ३२ ॥

(२९) अव्याजमनौपाधिकं स्वाभाविकं यन्माधुर्यं सौन्दर्यं तदेव सुधा । चारुस्वादुमतोर्मधुरः ।

(३०) निरवद्यम् अनिन्द्यं सिताभ्रवर्तिका कर्पूरवर्तिका ।

(३२) अपघनौघनिवेशोऽङ्गनिवहसंस्थानभेदः ।

१ मनोविहङ्गाहरणैकपाशः (S).

२ विष्णोक्तनशीतमयूखः (S).

३ भूवलयस्थितिविस्मयहेतुः (S).

मुख्यास्थानी सम्पदां सम्मदानां
 लीलाशाला भाविता भावितानैः ।
 पुंसां नेत्रक्षेत्रपीयूषवृष्टि-
 विश्वोद्दामाश्चर्य्यहर्ष्यक्षगैलः ॥ ३३ ॥
 उद्यदुज्वलगुणौघमेदुरो
 रामणीयकविलासमन्दिरम् ।
 सुन्दरावयवसन्निवेशनं
 कान्तकान्तिभरभासुगाकृतिः ॥ ३४ ॥
 गुणमणिप्रकरैकमहोदधिः
 सकललोकविलोचनचन्द्रमाः ।
 विलसदुज्वलकान्तिनिकेतनम्
 सहृदयौघचमत्कृतिकारणम् ॥ ३५ ॥
 लसद्गुरुचिप्रचयेन युतो
 नयनौघमधुव्रतफुल्लवनम् ।
 हृदयाब्जविजृम्भणतीक्ष्णकरो
 घनविस्मयसम्मदवासगृहम् ॥ ३६ ॥

(३३) भावितानै दीप्तिविस्तारै भाविता घटिता । उद्दामं यद्देवाश्चर्य्यं चमत्कारस्तदेव हर्ष्यत्तः सिंहस्तस्य गैलः क्रीडापर्व्वतः ।

(३४) मेदुरः स्निग्धो मनोज्ञ इति यावत् ।

तडित्पुञ्जमञ्जुप्रसरत्प्रतीक-^१
 प्रभापूरदूरावधूतान्धकारः ।
 मनोमीनहर्षप्रहर्षैकवर्षं
 दृग्भोरुहानन्दसन्दोहहेतुः ॥ ३७ ॥
 अखिलजगद्वेक्ष्यमाणलक्ष्मीः
 स्वगुणविराजिभिरङ्गकैः प्रशस्यः ।
 वसतिरतिवलक्ष्णहंसपक्षप्रकर-
 विजित्वरकीर्तिकौमुदीनाम् ॥ ३८ ॥
 निःशेषलोकपरितोषकरस्वरूपः
 शोभान्वितावयवसुन्दरसन्निवेशः ।
 दूरं निरस्तखलदुर्व्वचनावकाशो
 व्याजृम्भमाणगुणसंग्रहणप्रवीणः ॥ ३९ ॥
 प्रव्यक्ततत्तदखिलावयवानवद्यः
 प्रोद्यन्निजोज्ज्वलगुणप्रकराभिरामः ।
 आनन्दिभिः सहृदयैरभिनन्द्यमानः
 स्वप्रक्रियाभिरभितश्च विराजमानः ॥ ४० ॥

(३७) प्रतीकं शरीरम् ।

(३८) वलक्ष्णपक्षिणो हंसाः ।

१ प्रसर्पत्प्रतीकप्रभापूरदूरावधूतान्धकारः (S).

२ वसतिरतिवलक्ष्णपक्षचन्द्रप्रकरविजित्वरकीर्तिकौमुदीनाम् (A).

कुतुकतरलचित्तैः सज्जनैः स्तूयमान
 स्त्रिभुवनजननेत्रक्षेत्रपीयूषवृष्टिः ।
 प्रतिकलसमुदञ्चद्रूपसम्पन्निधानं
 सकलमलविमुक्तः साधुवादेन युक्तः ॥ ४१ ॥
 मुखरखरखलोक्तिध्वान्तविध्वंसनेन्दु-
 र्विलसदमलकायव्यायतानन्तकान्तिः ।
 अनणुगुणमणिश्रीश्रेणिविश्रामधाम
 क्षपितसकलदोषः^१ सर्वसन्तोषहेतुः ॥ ४२ ॥
 समुद्यत्प्रत्यङ्गप्रसृमरमनोज्जद्युतिभरो
 मनोमीनाकृष्टिप्रवलवडिशं काममृगयोः ।
 घनाश्चर्यस्थानं जगति कुतुकोत्तानितदृशं
 नराणामानन्दामृतलहरिदुग्धाम्बुधिरयम् ॥ ४३ ॥
 उच्चैश्चेतोहरिणहरणाखर्वगन्धर्वगीतं
 तत्तन्नेत्राबलिमधुलिहां माकरन्दः प्रवाहः ।
 सर्वाश्चर्यप्रदसमुदयद्रूपसम्पन्निधानं
 चञ्चद्रोचिःप्रचयसिचयच्छन्नसम्पन्नगात्रः ॥ ४४ ॥

(४१) प्रतिकलसमुदञ्चदतिकलमं पूरयित्वा प्रतिकलं प्रत्य-
 वयवं समुदञ्चदिति वार्थः ।

(४२) काममृगयोर्मदनलुब्धकस्य ।

(४४) माकरन्दप्रवाहः पुष्परसनिख्यन्दः । सिचयं वस्त्रं ।

सकलजनताचित्ताश्चर्यप्रदप्रकटोल्लस-
 न्मधुरिमपरीपाकोद्रेकस्फुरद्द्युतिसुन्दरः ।
 नयननलिनानन्दोल्लासग्रहाधिपमण्डलो
 मिलदवयवश्रीरोचिष्णुर्निजान्वयभूषणम् ॥ ४५ ॥
 लसद्वनरसच्छटानयनमौनयोर्जन्मिना-
 मुदञ्चदतिसुन्दरप्रसृमरप्रभाभासुरः ।
 अमन्दगुणमन्दिरं^१ सुभगतालतामण्डपः
 समस्तजनविस्मयप्रदसमुल्लसत्स्वाकृतिः ॥ ४६ ॥
 अवयवसन्निवेशजितसर्वमनोज्ञचयो
 घनवसुधाजनेक्षणसुधारससेचनकम् ।
 सहृदयमानसाम्बुजविजृम्भणतौक्षणकरो
 द्युतिभरभासिताकृतितया^२तिचमत्कृतिकृत् ॥ ४७ ॥
 सर्वावद्यविनाकृतः कृतपरीरम्भः समस्तै^३गुणै-
 रानन्दैकनिदानमानदपतिश्चावासिराशिस्तुतः^४ ।

(४ ५) मधुरिमपरिपाकोद्रेकः सौन्दर्यपरिणामातिशयः ।

(४ ६) घनरसच्छटा जनश्रेणी । जन्मिनां प्राणिनां । प्रसृमरः
 प्रसरणशीलः । भासुरः शोभनः । सुभगता श्रीः ।

१ अनन्तगुणमन्दिरं (S).

२ द्युतिभरभाविताकृतितया (S).

३ समग्रैः (S).

४ मानवपतिश्चावासिराशिस्तुतः (A).

उन्मीलन्निजकान्तिकेतकसमाकृष्टाक्षिपुष्यन्धयो
 विद्वन्मानसराजहंसविसरावासाय सौधं सरः ॥ ४८ ॥
 सान्द्रानन्दसुधासमुद्रलहरीसाम्राज्यमग्नात्मभिः
 सर्वैः सर्वकलाकलापकुशलैः साकाङ्क्षमुद्वीक्षितः ।
 उद्यद्भृद्यतरोरुकान्तिपटलीविन्यासरम्याकृतिः
 साधारण्यपदव्यतीतसहजोन्मीलत्तनुश्रीभरः ॥ ४९ ॥
 अङ्गप्रत्यङ्गरङ्गत्प्रचुरतरमहाकान्तिभाराभिरामः
 निर्व्याजभ्राजमानानणिमनिजगुणग्रामविश्रामधाम^१ ।
 लोकैरालोक्यमानः प्रमदजलपरिष्वक्तनेचारविन्दैः
 आनन्दस्यैकसौधं^२ सकलवसुमतीमण्डलीसारभूतः ॥५०॥

(४८) आनदपतिर्नदपतिः समुद्रस्तत्पर्यन्तं ये ज्ञावांसिनो
 लोकाः । अक्षिपुष्यन्धयश्चुर्भ्रमरः ।

(४९) स एवं सुधासम्बन्धि सरः कासारः लहरी साम्राज्यं
 [तव ज्ञातिः वकः ?] साधारण्यपदव्यतीतम् असाधारणमित्यर्थः ।

(५०) अङ्गप्रत्यङ्गेति अङ्गं हस्तपदादि, प्रत्यङ्गं अङ्गुल्यादि,
 रङ्गत् प्रसरत् । निर्व्याजभ्राजमानोनिर्गर्गमणीयः अनणिमनि-
 जगुणग्रामः अणोर्भावोऽणिमा अत्यल्पपरिमाणत्वं तेन रहितो यो
 निजगुणानां ग्रामः समूहः ।

१ निर्व्याजभ्राजमानानुपमनिजगुणग्रामविश्रामधाम (S).

२ आनन्दस्यैकसारः (S).

एवं साधारणैः शब्दैरौचित्येन निवेशितैः ।
दक्षैश्छन्दःसु सर्वेषु कर्त्तव्यं पद्योजनम् ॥ ५१ ॥

अथ संस्कृतप्राकृतयोः समाः ।

अथोच्यन्ते मया केऽपि संस्कृतप्राकृते समाः ।
अन्यत्र वितताः शब्दा वालानां बुद्धिहेतवे ॥ ५२ ॥

अत्रादौ पुलिङ्गाः ।

हाराहारविहारसारसरसाः^१ सम्भोगरोगासुराः
संहारासरवारवारणगणाष्टङ्कारतारारणाः^२ ।
लोलोक्त्तासविलासवायसहराहङ्कारहीराङ्कुराः
नीहारोरगरागतालतरलागोविन्दकन्दोदराः ॥ ५३ ॥

तरुणतरणिदासामोहसन्दोहभासाः^३

खुरखरतरुघासा कासरारम्भहासाः ।

करकरिकिरिकीराः कोलकल्लोलधीरा

मलमलयकरीरा वामदेवासिवीराः ॥ ५४ ॥

(५३) हाराहारेत्यादि भाषाद्वये समाः समानरूपाः शब्दा-
द्वयर्थः । उल्लोलस्तरङ्गः । वायसः काकः । हीरो हीरकः ।
नीहारो हिमं । कन्दो मूलं ।

(५४) कामरो महिषः । किरिः शूकरः । करीरो वंशङ्कुरः ।

नरनरककरङ्गा दण्डचण्डालरङ्गाः
 दरसरलकलङ्गाः कम्बलाकारपङ्गाः ।
 खलवहलकुरङ्गा देहसन्देहसङ्गाः
 परकुररतरङ्गाश्चार^१सञ्चारभङ्गाः ॥ ५५ ॥
 अरि-हरि-परिणाहाः कण्ठकुण्ठाहिदाहाः
 परिसरझरहाहामञ्जुमञ्जीरवाहाः ।
 अचलकुलकुमाराः कुम्भकुम्भीरमाराः^२
 विरलकवलजाराः सुन्दरोदारपाराः ॥ ५६ ॥
 जम्बीरकेशरि^३वराहमुगारिकालाः
 काकोलकुन्तलचमूरुविरामवालाः ।
 आरोह^४राहुरणसङ्गरचोलतालाः
 संसारकेरलसमीरणटङ्कभालाः ॥ ५७ ॥

(५५) करङ्गो हस्तिपञ्जरः । कुररः पक्षिभेदः ।

(५६) परिणाहो विशालता । कुण्ठो मन्दः । झरः प्रवाहः ।
 हाहा देवगायनः । मञ्जीरो नूपुरः । मारः कालः । कवलः घासः ।
 जारः उपपत्तिः । उदारो दाढमहतोः ।

(५७) काकोलो द्रोणः काकः । कुण्डलः केशः । चमूरुमृग-
 भेदः । आरोहो नितम्बः । सङ्गरौ युद्धम् । चोलो देशभेदः ।

१ सङ्गरारम्भहासाः (S).

२ चारु (S).

३ केशरि (A).

४ आलोलवाहुरणसङ्गरचोरभालाः (S)

आसारचामरतुरङ्गकुलीरशूराः
 कङ्कालकन्दलकरालविलासपूराः ।
 हेरम्बकम्बुविधुसिन्धुबुधान्धवन्धाः^१
 कुन्देन्दुमन्दरसमीरसमूहगन्धाः ॥ ५८ ॥
 भौमाङ्कसङ्करकिरीटतमालकुञ्जाः ।
 हिन्तालतोमरमहीरुहविम्बपुञ्जाः ।
 हिण्डीरपिण्डवरसच्चर^२कोणकाणाः
 संरम्भसोमपरिरम्भविकारवाणाः ॥ ५९ ॥

वसन्तासववेशन्तवासवावासवसराः ।

कासारसारसरसाः किरणारुणवारणाः ॥ ६० ॥

तालः शब्दभेदस्तरुभेदो वा । केरलो देशभेदः । टङ्कः पाषाण-
दारणः । भालो ललाटं ।

(५८) आसारो धारासम्पातः । कुलीरः कर्कटः । शूरः
सूर्यः । कङ्कालो मध्यं । कन्दलस्तृणभेदः । करालो दन्तुरे तुङ्गे ।
पूरःप्रवाहः । कम्बुःशङ्खः ।

(५९) मङ्करो मिश्रणं । तोमरो वाणभेदः । विम्बः
फलभेदो मण्डलं वा । सम्बरोऽसुरभेदः ।

(६०) वेगन्तः चुट्टसरः ।

एते पुल्लिङ्गाः ।

हेला खेला कला माला रसाला काहला चला ।
 कौलालीलाऽवलावालाऽलोलालदोलालसामसौ ॥ ६१ ॥
 धरणी धारणा गोणी रोहिणी रमणी मणी ।
 वीणा वाणी रसा वेणी रौढा गङ्गा तरङ्गिणी ॥ ६२ ॥
 कदली लहरी नारी रामा भेरी वसुन्धरा ।
 कालीकरालीचामुण्डारण्डारम्भातुलामही ॥ ६३ ॥

एते स्त्रीलिङ्गाः ।

जलफलपलमूलंवारिकौलालतूलं
 वलपललदुकूलंलिङ्गगभीरकूलम् ।
 सलिलकमलचीरं तुच्छराजौवनीरं
 हलरजतकुटीरं दारुनालं पटीरम् ॥ ६४ ॥

(६१) रसाला पकान्नभेदः । काहला वाद्यभेदोऽचला पृथ्वी । कौला वङ्गिज्वाला । मसौ कालिका ।

(६२) धारणा योगाङ्गभेदः । गोणी व्रीहिस्थापनशोणादि सृत्रमयः पात्रभेदः । रोहिणी नचत्रभेदः । मणीतिलिङ्गद्वये अस्य वृत्तिः । रसा पृथ्वी । वेणी प्रवाहः केशसंस्कारो वा । रौढा श्रवमानना ।

(६३) कदली रम्भा मृगभेदो वा । भेरी वाद्यभेदः । रण्डा विधवास्त्री ।

(६४) कौलालं जलवक्तव्योः । पललं मांसं । चीरं वल्कलं ।

कारणं रोहणं चेलं कुहराम्बरमन्दिरम् ।
 कुद्वलं मण्डलं तामरसं कुण्डलमङ्गदम् ॥ ६५ ॥
 पुरारविन्दलोहाङ्गतडागं करणं कुलम् ।
 तोरणं मरणं तुङ्गमानसागारभासुरम्^१ ॥ ६६ ॥

एते नपुंसकलिङ्गाः ।

भण गच्छ देहि संहर कुरु चोरय मारयावगच्छेहि ।
 अवलोकयावचिन्तय खादेति धातुजं विद्धि ॥ ६७ ॥

अथ निरोष्ठ्याः ।

नीहारहारहरिणाङ्गहराट्टहास-
 कैलासकासरदनारदसिंहसङ्घाः ।
 शेषाहिहंसघनसारहरौन्द्रनाग-
 हिण्डीरनिर्जर^२शरद्घनचन्द्रकान्ताः ॥ ६८ ॥
 शृङ्गारसागरतडागजडागयाग-
 हर्यक्षतक्षकनखक्षतदौक्षिताक्षाः ।

(६५) तामरसं पद्मम् ।

(६७) धातुजं क्रियापदं विद्धि जानीहि ।

(६८) घनसारः कर्पूरः ।

(६८) तडागो रत्नादिरचितालङ्कारः । जड़ोमूर्खः । अगः
 सर्वतोवृत्तकः । कौचको वंशभेदः । चारणः परिचारकः ।

१ तुङ्गमलमागारभासुरं (A).

२ निर्भरशरद्घनचन्द्रकान्ताः ।

नाराचकाचकचकीचकचच्चरौक-
 चाणक्यचारणगणक्षणकाणशोणाः ॥ ६६ ॥
 संसारसारसरसारिरसालशल-
 कङ्कालकालकलिशैलखलालकार्काः ।
 किञ्जल्ककल्ककरशङ्करकीरहीर-
 लङ्केशकेशगरकेशरदेशलेशाः ॥ ७० ॥
 आनन्दनन्दनधनञ्जयखञ्जरीटाः
 कौटामिकण्टककटाहकटाक्षयक्षाः ।
 दक्षान्नयज्ञजनकाञ्जलियत्नयन्त्रा-
 रत्नाकरान्धकधराधरधौरसीराः ॥ ७१ ॥

एते पुंलिङ्गाः ।

गङ्गा गीता सती सीता सिद्धिः सन्ध्या गया गदा ।
 आशीः काशी निशा नासा कान्तिः शान्तिर्दशा रसा
 ॥ ७२ ॥

(७०) रसाल आम्रः कल्को मानभेदः कीरः शुक्रः ।

(७१) कटाहो लौहपात्रभेदः सीरो लाङ्गलम् ।

(७२) आशीः भाग्यं शुभाशंसनं वा । काशी वाराणसी,
 नासा नासिका, दशा अवस्था वस्त्रैकदेशो वा, रसा पृथ्वी, आर्द्रा
 नक्षत्रभेदः, दृक् चक्षुः, कारा बन्धनगृहम्, सारी सारिका पक्षि-
 पामको वा, दरी गृहम् । घटिका मुहूर्तः, खटिका कठिनौ,
 कला काञ्ची ।

आर्द्रानिद्राहरिद्रादृग्द्राक्षालाक्षार्धतिः कृतिः ।
 छायाजायाकथाकान्ताधात्री रात्री रतिर्गतिः^१ ॥ ७३ ॥
 कन्धराधारणाधाराताराकाराजराधरा ।
 आजीराजीरजन्यर्त्तिः कीर्त्तिः कन्या तटी नटी ॥ ७४ ॥
 नारीसारीद्रीदामीघटिकाखटिकाजटा ।
 कक्षारश्चाशिखासंख्याकालिन्दीकलिकाकला ॥ ७५ ॥

एते स्त्रीलिङ्गाः ॥

चरणकरणचक्रं श्लेचनश्लचतक्रं
 रजतशतशरीरं क्षीरनौराक्षितौरं ।
 धनकनकनिधानं ध्यानसंस्थानदानं
 नलिनंनगरगीतच्छत्रनेत्रास्थिगात्रम् ॥ ७६ ॥
 अलिङ्गनस्नानशिरश्चरित्रं
 जलस्थलस्थानकलत्रचित्रम् ।
 कीलालजालालकनालदैर्घ्यं
 लिङ्गाङ्गनारण्यहिरण्यसैन्यम् ॥ ७७ ॥
 अञ्जनाजिनयानासृक्काञ्चनाननकाननं ।
 हाटकं नाटकं नाट्यं तैलं चैलं^३ रसातलम् ॥ ७८ ॥

(७७) नालं पद्मदण्डः, अङ्गनं चतुराजिरे, हिरण्यं सुवर्णम् ।

(७८) अजिनं चर्म, असृक् शोणितं ।

१ कृतिः (S). २ गरलगात्रं कृत्रनेत्रास्थिदात्रं (S). ३ चैलं (S).

अदनं मदनं ज्ञानं^१ निदानं दधि चन्दनं ।

अक्षरं लक्षणं लक्ष्यं शस्त्रं शास्त्रं दलं हलम् ॥ ७६ ॥

एते नपुंसकलिङ्गाः ॥

आशास्तेऽस्ति चकास्ति निन्दति सृजत्याशंसति क्रौडति

ध्यायत्यर्चति याचते व्यतिहरत्याराध्यति चस्यति ।

गोते गच्छति यच्छतीच्छति नयत्यायाति हन्तीहते

ऽस्नाति स्नाति ददाति याति जयतीत्याद्याः क्रियाश्चिन्त-

येत् ॥ ८० ॥

इति प्रथमस्तवके सामान्यशब्दोनाम द्वितीयं कुसुमम् ॥०॥

अथ वर्णानि कथ्यन्ते तानि यानि कवीश्वरैः ।
 महाकाव्यप्रभृतिषु प्रबन्धेषु बबन्धिरे ॥ १ ॥
 राजा राजवधूः पुरोहितकुमारामात्यसेनाधिपाः
 देशो ग्रामपुरीसर्गोऽब्धिसरिदुद्यानाद्यरण्याश्रमाः ।
 मन्त्रो दूतरणप्रयाणमृगयाश्वेभर्त्विनेन्दूद्याः
 वीवाहो विरहस्वयम्बरसुरापुष्पाम्बुखेलारतम् ॥ २ ॥
 नृपे कौर्त्तिः प्रतापान्नादुष्टशास्तिविवेकिताः ।
 धर्मप्रयाणसंग्रामशास्त्राभ्यासनयक्षमाः ॥ ३ ॥
 प्रजारागोऽरिशैलादिवासोरिपुरशून्यता ।
 औदार्य्यैर्धैर्य्यगाम्भीर्य्यैर्गौर्य्यैः श्वर्य्यैश्चमादयः ॥ ४ ॥

(१) मृगयाश्वेभर्त्विनेन्दूद्या इति मृगया च अश्वश्च इभश्च
 ऋतवश्च इनेन्दूद्यौ च ते तथा । वीवाहइति उपमर्गस्य घञ-
 मनुष्येभ्यो बङ्गलमितिदीर्घः, स्वयम्बरसुरापुष्पाम्बुखेलारतम् इति
 स्वयम्बरश्चसुरापुष्पाम्बुनिच खेला च रतञ्च तेषां ममाहारस्तथा ।

(३) नृपइत्यादि आज्ञा शासनम् इदमहमवश्यं करिष्यामि
 इति दृढनिश्चयः, विवेकिता मदसद्विचारः, औदार्य्यं दातृत्वं
 तथाच उदारो दातृमहतोः, धैर्य्यं पाण्डित्यं, गाम्भीर्य्यमनवगाह्यहृद-
 यत्वं, गौर्य्यं शूरत्वं, आश्वर्य्यं चमत्कारित्वं, उद्यमः परजयोत्साहः ।

देव्यां सौभाग्यलावण्यशीलशृङ्गारमन्मथाः ।
 त्रपाचातुर्यदाक्षिण्यप्रेममानव्रतादयः ॥ ५ ॥
 वेणुधम्मिल्लसीमन्तभालश्रवणनासिकं ।
 कपोलाधरनेत्रभ्रुकटाक्षरदभाषणम् ॥ ६ ॥
 गण्डबाहुकरोरोजनाभीमध्यवलित्रयं ।
 रोमालिश्रोणिजङ्घोरुगतिक्रमनखंक्रमात् ॥ ७ ॥
 पुरोहितो हितो वेदस्मृतिज्ञः सत्यवाक् शुचिः ।
 ब्रह्मण्योविमलाचारः प्रतिकर्तापदामृजुः ॥ ८ ॥
 कुमारे शस्त्रशास्त्रश्रीकलाबलगुणोच्छ्रयाः ।
 वात्यालीखुरलीराजभक्तिः सुभगतादयः ॥ ९ ॥
 मन्त्री भक्तः शुचिः शूरोऽनुद्धतो बुद्धिमान् क्षमी ।
 आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदी स्वदेशजः ॥ १० ॥
 सेनापतिर्जितायासः स्वामिभक्तः सुधैरभीः ।
 अभ्यासी वाहने शस्त्रे शास्त्रे च विजयौ रणे ॥ ११ ॥

(५) सौभाग्यं पतिस्नेहः, शीलं सदृत्तं, मानश्चित्तसमुन्नतिः ।

(६) वात्यालीखुरली वादित्रघटाम्यासः ।

(१०) आन्वीक्षिक्यादिकुशलः तर्कनीतिशास्त्रादिनिपुणः
 परिच्छेदी कार्याकार्यनिर्णता ।

देशे रत्नखनिद्रव्यपण्यधान्याकरोद्भवाः ।
 दुर्गग्रामजनाधिक्यनदीमातृकतादयः ॥ १२ ॥
 ग्रामे धान्यलतावृक्षसरसौपशुपुष्टयः ।
 क्षेत्रावहृष्टकेदारग्रामेयसुखविभ्रमाः ॥ १३ ॥
 पुरे ऽदृपरिखावप्रप्रतोलौतोरणध्वजाः ।
 प्रासादाध्वप्रपारामवापीवेश्यासतीत्वरी ॥ १४ ॥
 सरस्यम्भो लहर्यम्भो गजाद्यम्बुजषट्पदाः ।
 हंसचक्राद्यस्तीरोद्यानस्त्रीपान्यकेलयः ॥ १५ ॥

(१२) नदीमातृकता नद्यम्बुपालितत्वं आदिशब्दाद्देव-
मातृकता च ।

(१३) अवहृष्टं हृष्टं बुद्धविपणिस्थानं, ग्रामेथी नापित्यादि-
स्त्री तस्याः सुखविभ्रमाः सुखविलासाः ।

(१४) अष्टं दृष्टकागृहं, वप्रः प्राकारः, प्रतोलौ रथ्यातोरणो
वह्निद्वारं, अध्वा राजमार्गः, प्रपा पानीयशालिका, आराम उपवनं
वापी दीर्घिका, सती माध्वी, इत्वरी गुप्तवेश्या ।

(१५) अम्भोगजादि जलवारणादि आदिशब्दाञ्जलमानुष
जलसिंहादयः । हंसचक्रादयः हंसः ख्यातः, चक्रः चक्रवाकः,
आदिशब्दात्सद्गुकारणवादि ।

१ बहुखनिद्रव्यपण्यधान्याकरोद्भवाः (S).

२ क्षेत्रावघट्टकेदारग्रामेयसुखविभ्रमाः (A).

अर्धौ द्वीपाद्रिरत्नोर्भिपोतयादो जलप्रवाः ।
 विष्णुः कुल्यागमश्चन्द्राट्टिरोर्व्वोऽभ्रपूरणम् ॥ १६ ॥
 सरित्यम्बुधियायित्वं वीच्यो जलगजादयः ।
 पद्मानि षट्पदाहंसचक्राद्याः कूलशाखिनः ॥ १७ ॥
 उद्याने सरणिसर्व्वफलपुष्पलताद्रुमाः ।
 पिकालिकेलिहंसाद्याः क्रीडावाप्यध्वगस्थितिः ॥ १८ ॥
 शैले मेघौषधीधातुवंशकिन्नरनिर्झराः ।
 शृङ्गपादगुहारत्नवनजौवाद्युपत्यकाः ॥ १९ ॥

(१६) द्वीपाः सिंहलादयः अद्रयो मैनाकादयः, पोतो नौकाप्रभेदः, यादो जलजन्तुः, जलप्रवो जोयार इति ख्यातो जलप्रवाहः, जलगज्यागतो विष्णुः, कुल्या नदी, कुल्यमस्थि कुल्या-नीरप्रतोलिका तामामागमः प्रवेशः, और्व्वो वड़वानलः, अभ्रपूरणं मेघजलपूरणं ।

(१७) अम्बुधियायित्वं समुद्रप्रवेशः ।

(१८) सरणिः पङ्क्तिः ।

(१९) धातुर्गैरिकादिः, निर्झरो वारिप्रवाहः पादाः, प्रत्यन्त-पर्व्वताः, वनजौवादि सिंहव्याघ्रादि, आदिना किरातादयः, उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिः ।

अरण्येऽहिवराहेभयूथसिंहादयो द्रुमाः ।
 शुक्काककपोताद्याभिन्नभन्नदरादयः ॥ २० ॥
 आश्रमेऽतिथिपूजैणविश्वासो हिंस्रशान्तता ।
 यज्ञधूमो मुनिसुता द्रुसेको वल्कलं द्रुमाः ॥ २१ ॥
 मन्त्रे पञ्चाङ्गताशक्तिषाङ्गुण्योपायसिद्धयः ।
 उदया^१श्चिन्तनीयाश्च स्थैर्यैर्नान्त्यादिसूक्तयः ॥ २२ ॥
 द्रूते स्वस्वामितेजःश्रीविक्रमौन्नत्यकृद्वचः ।
 शत्रुश्लोभकरो चेष्टा धार्ष्ट्यं दाक्ष्यमभीरुता ॥ २३ ॥

(२०) भिन्नभङ्गौवनमानुषभेदौ ।

(२१) एणविश्वासो हरिणविश्रम्भः, हिंस्रशान्तता हिंस्राणां व्याघ्रादीनां शान्तता शशकादिभिः सिंहाद्यवस्थानात्, द्रुसेको द्रुमाणां सेचनं ।

(२२) पञ्चाङ्गानि विपत्प्रतीकारदेशकालविभागादयः, तिस्रः शक्तयः प्रभावोत्साहमन्त्रजाः, षड्गुण एव षाड्गुण्यं सन्धिविग्रह-यानामनादयः उपायाः सामदानभेददण्डाः, मन्त्रोत्साहप्रभाव-जास्तिस्रः सिद्धयः, सूक्तयः शोभनवचनानि ।

(२३) स्वामिनो नृपादेस्तेजः प्रतापः श्रीः सम्यत् विक्रमः शौर्यं श्रौन्नत्यं महत्त्वञ्चैतानि करोति यद्वर्णनां धार्ष्ट्यं निस्त्वपत्वं दाक्ष्यं राजकार्यं दक्षता ।

युद्धे तु वर्मवलचाररजांसितूर्य-

निस्वाननादशरमण्डपरक्तनद्यः ।

छिन्नातपत्रयचामरकेतुकुन्ति-

मुक्ताः सुरीवृतभटाः सुरपुष्पवृष्टिः ॥ २४ ॥

प्रयाणे भेरिनिस्वानभ्रुकम्पवलधूलयः^१ ।

करभोक्षध्वजच्छत्रवाणशकटवेसराः ॥ २५ ॥

मृगयायां श्वसञ्चारो वागुरालीकवेषता^२ ।

भटहक्का^३मृगचासः सिंहयुद्धं गतित्वरा ॥ २६ ॥

अश्ववेगित्वमैन्नत्यं तेजः सल्लक्षणस्थितिः ।

खुरात् खातरजोरूपं जातिर्गतिविचित्रता ॥ २७ ॥

(२४) युद्धकार्ये वर्म सन्नाहः, चारश्च गूढपुरुषः, तूर्यं वाद्यभाण्डं तस्य निस्वानो निनादः, नादः हेति-हननेत्यादिशब्दः सुरीदेवस्त्रीजनस्तेनवृता भटाः ।

(२५) करभः उद्गः, उच्चाणो वृषभाः, वेसरो गर्दभ्यामश्वतो जातोऽश्वः ।

(२६) श्वसञ्चारः शूनो भषकस्य भ्रमणं, वागुरा मृगवन्धनी-रज्जुः, अलीकवेषता मृगधारणार्थं कपटवेषः, नीलवेषेति च पाठः भटहक्का योधकत् हक्काशब्दः, भटटक्केति च पाठः ।

(२७) त्रैन्नत्यम् उच्छ्रायः, सल्लक्षणस्थितिः देवमणिप्रभृतीनाम्

गजे सहस्रयोधित्वमुच्चत्वं कर्णचापलम् ।

अरिव्यूहविभेदित्वं कुम्भमुक्तमदालयः ॥ २८ ॥

सुरभौ दोला कोकिलमारुत-

सूर्य्यगतितरुदलोद्भेदाः^१ ।

जातीतरपुष्पचयाम्रमञ्जरी

भ्रमरझङ्काराः ॥ २९ ॥

ग्रीष्मे पाटलमल्लीतापसरः

पथिकशोषवातोल्काः ।

सक्तुप्रपास्त्रीमृगतृष्णा-

म्रादिफलपाकाः ॥ ३० ॥

आवर्त्तरूपाणां प्रशस्तलक्षणानां स्थितिः, रूपं मौन्दर्य्यं, जातिः कौलिन्यं, गतिविचित्रता राधादिगमवैचित्र्यम् ।

(२८) सहस्रयोधित्वं सहस्रेण साङ्गे युद्धक्षमत्वम्, उच्चत्वं औन्नत्यं, कर्णचापलं कर्णयोश्चाच्चल्यं, अरिव्यूहविभेदित्वं अरीणां व्यूहो बलविन्यासः समूहो वा तद्भेदित्वं, मदालयो मद्जलपायिनो भ्रमराः ।

(२९) सुरभौ वसन्ते, दोला हिन्दोला, सूर्य्यगतिः रवेरुत्तरायणं, जातीतरः मालत्या अन्यः । तथा च न विकसति वसन्ते कोऽहेतुरिति ।

(३०) सरः, पथिकयोः शोषः, वातो झञ्झामारुतः, उल्का

१ अश्वगतितरुदलोद्भेदाः (S).

वर्षासु घनशिखिस्मयहंसगमाः

पङ्ककन्दलोद्भेदैः ।

जातीकदम्बकेतकञ्जानिल-

निम्नगालिप्रीतिः ॥ ३१ ॥

शरदीन्दुरविपटुत्वं जलाच्छता-

गस्यहंसवृषदर्पाः ।

सप्तच्छदपद्मसिताभ्रधान्य-

शिखिपक्षमदपाताः ॥ ३२ ॥

अग्न्युत्पातः, प्रपा पानीयशालिका, प्रपास्त्री तद्वर्तिनी मृग-
दृष्णामरुमरीचिका ।

(३१) घनशिखिस्मयो घनो मेघः, शिखी मयूरो घन-
मयूरयोः स्मयो गर्वः, हंसगमाः हंसगतं, हंसानां गमो मानससरः
प्रतिगमनं, पङ्कः कर्दमः, कन्दलस्तृणभेदस्तयोरुद्भेद उद्गमश्च ।
जाती मालती, कञ्जानिलः उत्कटवातवाहिलं, निम्नगा नदी,
अलिनः कृषकास्तेषां प्रीतिः ।

(३२) जलाच्छता वारिनैर्मल्यं, अगस्यमुनेहंसस्य वृषभस्य च
[दर्पाः] पद्मः, सिताभ्रः शुक्लमेघः, शिखिनो मयूरस्य मदपत्रयोः
पातः पतनम् ।

हेमन्ते दिनलघुता शीतयवस्तम्ब-
मरुवका हिमानि ।

करौष^१पुष्पधूषरिकुन्दाम्बुजदाह-
शिशिरोत्कर्षाः ॥ ३३ ॥

सूर्य्यरुणता रविमणिचक्राम्बुज-
पथिकलोचनप्रीतिः ।

तारेन्दुदौपकौषधि-
घूक^२तमश्चौरकुमुदकुलटार्त्तिः ॥ ३४ ॥

चन्द्रे कुलटाचक्राम्बुजग्लानि-
विरहितमोर्त्तिरौज्ज्वल्यम् ।

जलधिजलनेत्रकैरवचकोर-
चन्द्राश्मदम्पतिप्रीतिः ॥ ३५ ॥

(३३) मरुवकं पुष्पभेदो मरुया इति ख्यातः, करौषं शुक्र-
गोमयं तद्भूमः, अम्बुजदाहः पद्मम्लानिः ।

(३४) अरुणता लौहित्यं, रविमणिः सूर्य्यकान्तः, घूकः पेचकः ।

(३५) औज्ज्वल्यं प्रसन्नता, कैरवं कुमुदं, चकोरः पत्रिभेद-
श्चन्द्राश्म चन्द्रकान्तमणिः दम्पती जायापती ।

विवाहे स्नानशुभ्राङ्ग^१भूषोलूलुत्रयीरवाः ।
 वेदीसङ्गीततारेक्षा लाजमङ्गलवर्त्तनम् ॥ ३६ ॥
 विरहे तापनिःश्वासचिन्तामौनकृशाङ्गताः ।
 अब्दसंख्या निशादैर्यं जागरः शिशिरोष्णता ॥ ३७ ॥
 स्वयम्बरे शचीरक्षामञ्चमण्डपसज्जनं^२ ।
 राजपुत्रीनृपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनम् ॥ ३८ ॥
 सुरापाने विकलता स्वलनं वचने गतौ ।
 लज्जामानच्युतिः प्रेमाधिक्यं रक्ताक्षताभ्रमाः ॥ ३९ ॥
 पुष्यावचये पुष्यावचयः
 पुष्यार्पणार्थिता दयिते ।
 माना गोत्रस्वल्पनेर्षा-
 वक्रोक्तिसंभ्रमाश्लेषाः ॥ ४० ॥

(३६) शुभ्राङ्गः निर्मलाभ्यङ्गः, उलूलुजिक्काध्वनिः, त्रयीरवः वेदध्वनिः, वेदी परिष्कृता भूमिः, तारेक्षा अरुन्धतीदर्शनं, लाजा भृष्टधान्यम् ।

(३७) अब्दसंख्या वत्सरगणनम् ।

(३८) नृपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनं नृपाणामाकारो रूपम् अन्वयो वंशश्लेषा ईहितम् एषां प्रकटनम् ।

(४०) पुष्यार्पणार्थिता दयिताया नायकविषये पुष्याणाम् अर्पणे आसक्तिः, गोत्रस्वल्पनेर्यां सपत्नीनां नामस्वलनेन दयित-

जलकेलौ सरःश्लोभश्चक्रहंसापसर्पणम् ।

पद्मम्लानिपयोविन्दुदृग्रागो भूषणच्युतिः ॥ ४१ ॥

सुरते सात्त्विका भावाः सीत्काराः कुद्मलाक्षता ।

काञ्चीकङ्कणमञ्जीररावोऽधरनखक्षते^१ ॥ ४२ ॥

वर्णेषु वर्ण्यभावानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।

सुधीभिश्चिन्त्यमानानां भवत्येवमनन्तता ॥ ४३ ॥

विषये ईर्ष्या, सुरतादिनिमित्तं रहोनय नायकं प्रति नायिकाया इदमितोपि दूरे रयणीयं कुसुममारामं विचिनुव इत्यादि-
वचनभङ्गी वक्रोक्तिः, भ्रमरादिझङ्कारं श्रुत्वा साध्वसच्छलेन
नायकालिङ्गनं सम्भ्रमाश्लेषः ।

(४१) चक्रहंसापसर्पणं चक्रवाकहंसयोः पलायनं, दृग्रागश्चतु-
र्लौहित्यं, भूषणच्युतिः भूषणानां वलयादीनां जले करतालि-
कादिना च्युतिः पतनम् ।

(४२) सात्त्विक भावा सत्त्वोद्रेकभावा भावविकारास्तथाच-
स्तम्भः खेदोऽथ रोमाञ्चः गात्रहर्षोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमश्रुप्रलय-
मित्यद्यौ सात्त्विका मताः । कुद्मलाक्षता आकुञ्चितनयनत्वं, काञ्ची
मेखलादाम, कङ्कणो वलयः, मञ्जीरं नूपुरं, एषां रावो ध्वनिः,
काञ्चीशब्दस्तु सुरतवैपरीत्ये भवति रदनखक्षते दन्तनखरयोर-
धरस्तनादौ दंशनाघातौ ।

(४३) वर्णेषु वर्णनीयेषु वर्ण्यभावानां वर्णनीयपदार्थानाम् ।

असतोऽपि निबन्धेन निबन्धेन सतोऽपि वा^१ ।
नियमेन च जात्यादेः कवीनां समयस्त्रिधा ॥ ४४ ॥

असतोऽपि निबन्धे यथा ;—

रत्नानि यत्र तथाद्रौ^२ हंसाद्यल्पजलाशये ।
जलेभाद्यं नभोनद्यामभोजाद्यं नदीष्वपि ॥ ४५ ॥
तिमिरस्य तथा मुष्टिग्राह्यत्वं सूचिभेद्यता ।
अञ्जलिग्राह्यता कुम्भोपवाह्यत्वं शशित्विषः ॥ ४६ ॥
शुक्लत्वं कौर्त्तिहासादौ काष्ण्यं चाकौर्त्तिपापयोः ।
प्रतापे रक्ततोषणत्वे रक्तत्वं क्रोधरागयोः ॥ ४७ ॥

(४४) असतोऽपि वस्तुतोऽविद्यमानस्यापि सतोऽपि वस्तुतो विद्यमानस्यापि, जात्यादेर्जातिगुणक्रियाद्रव्यस्य समय आचारः सम्प्रदायक्रमः, तथाच समयः प्रपथाचारकालसिद्धान्तयुक्तिष्विति ।

(४५) यत्र तत्राद्रौ रोहणादिगिरेरन्यत्रापि गिरौ, अल्प-जलाशये पल्लवादाँ, जलेभाद्यं जलवारणादि, नभोनद्याम् आकाशगङ्गायाम् ।

(४६) सूचिभेद्यता सूचिः सूक्ष्मशलाका तथा विदार्यता, कुम्भोपवाह्यत्वं कलसैः पूरणीयत्वं, शशित्विषः ज्योत्स्नायाः ।

(४७) कौर्त्तिहासादौ आदिशब्दात् गुणसाधुमनः-प्रभृतयः, अकौर्त्तिपापयोः कुकौर्त्तिपापादौ आदिशब्दात् अगुणदोष-खलमनः-प्रभृतयः ।

१ सतोऽपि च (S).

२ यत्रतत्राब्जौ (A).

विभावर्यां भिन्नतटाश्रयणं चक्रवाकयोः ।

ज्योत्स्नापानं चकोराणां चतुष्कलं पयोनिधेः ॥ ४८ ॥

सतोऽप्यनिबन्धो यथा ;—

वसन्ते मालतीपुष्पं फलपुष्पे च चन्दने ।

अशोके च फलं ज्योत्स्नाध्वान्ते कृष्णान्यपक्षयोः ॥ ४९ ॥

कामिदन्तेषु कुन्दानां मुकुलेषु च रक्तता ।

हरितत्वं दिवा नीलोत्पलानाञ्च विकासिता' ॥ ५० ॥

वर्णयेन्नसदप्येतन्नियमोऽथ प्रकाश्यते ।

भूर्जत्वग्निमवत्येव मलये ह्येव चन्दनम् ॥ ५१ ॥

सामान्यग्रहंशे शौक्लं छत्राभःपुष्पवाससाम् ।

कृष्णत्वं केशकाकाहिपयोनिधिपयोमुचाम् ॥ ५२ ॥

रक्तत्वं रत्नबन्धूकविम्बाम्भोजविवस्वताम् ।

तथा वसन्त एवान्यपुष्टानां कलकूजितम् ॥ ५३ ॥

(४८) विवर्णं यदसदप्येतद् इत्यत्र चतुष्कलं पयोनिधेः ।

(४९) ज्योत्स्ना च ध्वान्तञ्च ते ।

(५०) कामिदन्तेषु रक्तत्वं कुन्दानां मुकुलेषु च हरितत्व-
मित्यन्वयः ।

(५१) (५२) (५३) भूर्जत्वगित्यादि जातिनियमः शौक्ल-
मित्यादि गुणनियमः कूजितमित्यादि क्रियानियमः कमलेत्यादि-
क्रियाद्रव्यनियमः ।

वर्षास्वेव मयूराणां रूतं नृत्यं च वर्णयेत् ।
 नियमस्य विशेषोऽथ पुनः कश्चित् प्रकाशयते ॥ ५४ ॥
 कमलासम्पदोः कृष्णहरितोर्नागसर्पयोः ।
 पीतलोहितयोः स्वर्णपरागाग्निशिखादिषु ॥ ५५ ॥
 चन्द्रे शशैणयोः कामध्वजे मकरमत्स्ययोः ।
 दानवासुरदैत्यानामैक्यमेवाभिसम्मतम् ॥ ५६ ॥
 बहुकालजन्मनोऽपि शिवचन्द्रस्य वालता ।
 मानवा मौलितो वर्ण्या देवाश्चरणतः पुनः ॥ ५७ ॥

इति प्रथमस्तवके वर्णस्थितिर्नाम
 तृतीयं कुसुमम् ॥

(५५) कमलासम्पदोर्लक्ष्मीराजसम्पत्तयोः, कृष्णहरितोः असित-
 पलाशवर्णयोः, स्वर्णं कनकं, परागः कौसुमरेणुः, अग्निशिखादि-
 ध्विति आदिशब्दात् सूच्यकरणाच्च ।

(५६) शशैणयोः शशहरिणयोः, दानवा दनुतनया असुराः
 सुरविरोधिनः, दैत्या दितिपुत्राः, ऐक्यमित्यनेन कमलादेः सर्व-
 स्थान्वयः ।

अथ कथादिके राजवर्णनाद्युपयोगिनः ।

अनुप्रासस्य सिद्धार्थं^१ वर्णान् कतिपयान् ब्रुवे ॥ १ ॥

वर्णानामनुवृत्तिर्या नातिदूरान्तरस्थितिः ।

अनुप्रासः स तेनैव सनाथा काव्यपद्धतिः ॥ २ ॥

गतालङ्कारशङ्कोऽपि काव्यबन्धे विराजते ।

वर्णाः सद्योऽर्णवोद्गीर्णसुधाविस्पर्द्धिनो^२ यदि ॥ ३ ॥

मृगनाभिसनाभिः श्रीकण्ठाकुण्ठकण्ठरुक् ।

सतो यतो यदच्छायो घनाघनघनद्युतिः ॥ ४ ॥

स्वर्धुनी ते धुनी तेऽघं निर्यन्निर्जरनिर्झरा ।

मेदुरापा दुरापात्वामक्षता रक्षतात् क्षतात् ॥ ५ ॥

(१) अथ कथादिके आख्यायिकादौ प्रस्तुतकथास्तवके वा ।

(२) अनुवृत्तिः पञ्चावृत्तिः, अनु पञ्चात् प्रकर्षेण आमनं
क्षेप इति कृत्वा ।

(३) सद्यः तत्काले अर्णवात् उद्गीर्णा उद्यता सुधा तां
विस्पर्द्धितुं शीलास्ते ।

(५) ते तव अघं पापं धुनीते नाशयति, क्रीदृशी निर्यन्-
निर्गच्छन् इन्लगतवित्यस्य धातोः शतरि रूपं, निर्जरो निर्मलो
निर्झरो वारिप्रवाहो यस्याः सा, तथा सा किम्भूता पुनर्मेदुरापा

१ शिक्षार्थम् (S).

२ सद्योऽर्णवोद्गीर्णसुधाविस्पर्द्धिनः (S).

अर्थ्यमावर्थ्यमाहात्म्यः कोकशोकविमोककृत ।
 कीनाशभीनाशकरः प्रवालप्रवलच्छविः ॥ ६ ॥
 घनाभोगे नभोगे त्वां सेवते देवतेश्वरः ।
 वन्देऽहं गतसन्देहं विमलं कमलं तव ॥ ७ ॥
 स्फुर्जडूर्जटिसङ्काशः कोपे गोपतिकेतनः^१ ।
 वैरिमर्दी कपर्दी च निस्तन्द्रश्चन्द्रचूडवत् ॥ ८ ॥
 रणे गणेशसंकाशो गतार्त्तिः कार्तिकेयवत् ।
 श्रीमान् रामाभिरामश्रीः स त्रिविक्रमविक्रमः ॥ ९ ॥
 विश्वरूपसरूपश्रीः^२ क्रतुपूरुषपौरुषः ।
 श्रीवत्सलाञ्छनच्छायो धरणीधरदुर्जरः ॥ १० ॥

त्तिग्धजला अः समासान्तः, दुरापा दुष्प्रापा त्वां क्षतात् क्षयात्
 रक्षतात् रक्षतु, कीदृशी अक्षता न विद्यते क्षतं क्षयो यस्याः सा ।

(६) अर्थ्यमा सूर्यः, कोकशुकवाकः, कीनाशो यमः, तस्मात्
 या भीस्तस्य नाशकरः प्रवालो विद्रुमः, नवपल्लवे ।

(७) नभोगे गङ्गे घनाभोगे घनो निविड् आभोगः परिपूर्णता
 यस्याः घनभोग इति च पाठः कमलं वारि अलम् अत्यर्थं वा ।

(८) गोपतिकेतनः वृषभध्वजः कपर्दीव शिव इव निस्तन्द्रः
 निरालस्यः ।

(९) त्रिविक्रमः वामनः त्रयो विक्रमास्तेन सहितः ।

(१०) क्रतुपूरुषो विष्णुः ।

विष्टरश्रवसाविष्टश्छद्मना पद्मनाभवत् ।

रराज राजराजश्रीः पितामहमहा महान् ॥ ११ ॥

कश्चित् दुश्चवनप्रायः पाकशासनशासनः ।

श्रीमानिन्द्र इवोन्निद्रः समन्युः शतमन्युवत् ॥ १२ ॥

निविड़ौजा विड़ौजोवदनघो मघवानिव ।

जम्भदम्भजिदारम्भः प्रत्यूहव्यूहवर्जितः ॥ १३ ॥

महौमहौयान् संसारसारः शक्रपराक्रमः ।

सङ्कल्पकल्पवृक्षश्रीः प्रज्ञावज्ज्ञातवाग्यतिः ॥ १४ ॥

(११) विष्टरश्रवसा कृष्णेण विष्टः कृतावेशश्छद्मना कैतवेन, राजानो यचास्तेषां राजा कुवेरः तदत् श्रीर्यस्य, पितामहो ब्रह्मा तदन्महस्तेजो यस्य ।

(१२) दुश्चवनप्राय इन्द्रतुल्यः पाकशासन इन्द्रस्तदत् शासनम् आज्ञा यस्य, उन्निद्रो निरालस्यः, समन्युः सक्रोधो यज्ञमहितो वा ।

(१३) निविड़ौजा निविड़मोजो यस्य स तथा विड़ौजा इन्द्रस्तदन्न विद्यते अघं पापं यस्येति अनघः जम्भोऽसुरस्तस्य दम्भ-जित् इन्द्रस्तद्वदारम्भो यस्य, प्रत्यूहो विघ्नस्तस्य व्यूहो वृन्दम् ।

(१४) सङ्कल्पो मनोरथः ।

श्रीरङ्गरङ्गदङ्गश्रीर्वलिर्वालिवलाद्वली ।
 नयन्नयन्नपुरुषः शिपिविष्टनिविष्टधीः ॥ १५ ॥
 स्मरघस्मरसङ्काशो भाग्यसौभाग्यभाग्यसौ ।
 धुर्य्यमाधुर्य्यसारश्रीः^१ कुशलौ मुषली यथा ॥ १६ ॥
 रुचिरो रुचिरोचिष्णुः क्षमया क्षमया समः ।
 काससंकाशसत्कीर्त्तिः सर्व्वदा सर्व्वकामकृत्^२ ॥ १७ ॥
 प्रीणाति प्राणिनामेष मनोहरमनोहरः ।
 महादेवमहादेवः करुणावरुणालयः ॥ १८ ॥
 तनयो विनयोपेतः केतकश्चेतकीर्त्तिमान् ।
 राजते राजतेजोभिः कविराजिविराजितः ॥ १९ ॥

(१५) श्रीरङ्गः कृष्णस्तद्वत् रङ्गन्ती उद्यन्ती अथवा श्रीः श्रीभा
 रङ्गः खेला ताभ्यां रङ्गन्ती अङ्गश्रीर्यस्य, शिपिविष्टः कृष्णः ।

(१६) स्मरस्य घस्मरो भक्तको महादेवः, भाग्यसौभाग्ययो-
 र्भागोऽस्यास्तीति स तथा धूर्य्यो धुरीणः तस्य यन्माधुर्य्यं लावण्यं
 तेन सारः श्रीर्यस्य, कर्मधारयो वा मुषली बलभद्रः ।

(१७) क्षमया क्ष्यान्त्या क्षमया पृथ्व्या समः ।

(१८) हरवन्मनोहरः अयं देवो राजा महादेववन्महो यस्येति
 तथा करुणा कृपा तस्या वरुणालयः समुद्रः ।

१ धूर्य्यमाधुर्य्यसारश्रीः (S).

२ सर्व्वदानकृत् (S).

मणिद्युमणिदुष्प्रेक्ष्योज्ज्वलदुज्ज्वलभूषणः ।

उहामधामकामश्रीर्धर्मकर्मणि शर्मभाक् ॥ २० ॥

भूखण्डाखण्डलः काण्डचण्डकोदण्डपण्डितः ।

प्रचण्डकुण्डलोद्दण्डगण्डमण्डलमण्डितः ॥ २१ ॥

सन्निधानं निधानं तेऽकरवं नरवन्दितः ।

नितरां वितराम्बूनि राजसे राजसेवक ॥ २२ ॥

हारमणी रमणीया नाकनायकनायिका ।

भाविता भावितानेन कलिता ललितालकैः ॥ २३ ॥

(२०) मणिश्च द्युमणिः सूर्यश्च तद्दृष्ट्यो दुर्दर्शः, शर्म सुखं भजते इति शर्मभाक् भजो णिवः ।

(२१) भूखण्डाखण्डलः भूमौन्द्रः काण्डेन शरेण चण्डः कोदण्डः धनुस्तत्र पण्डितः ।

(२२) सन्निधानं सान्निध्यं, निधानं धनं, अकरवं करोमि स्म नितरामतिशयेन अम्बूनि वितर देहि ।

(२३) हारमणीभिः रमणीया रम्या नाकनायक इन्द्रस्तस्य नायिका, भावितानेन दौमित्रवृद्ध्या ललितालकैः शोभन-चूर्ण-कुन्तलैः ।

कान्ता कान्तालकान्तासौ श्रेयसी प्रेयसी मृशम् ।
 कन्दः कन्दर्पदर्पस्य पाटलापाटलाधरा ॥ २४ ॥
 खर्वीकृतोर्वशीगर्वा निर्वासितरतिद्युतिः ।
 रमणी रमणीयासौ सुमनस्सुमनःस्मिता ॥ २५ ॥
 शवरौ कवरौरम्या प्रवराः शवरास्तथा ।
 सर्वतः पर्वतः श्रीमानधुनामधुना मतम्^१ ॥ २६ ॥
 बुधा मुधा सुधाबुद्धिर्मुग्धा मुग्धाधरेऽधरे ।
 सारवं सारवं तोयं रुचिरं सुचिरं न किम् ॥ २७ ॥
 अमुना यमुनातीरे शैशवं कैशवं पुरा ।
 स्फुरदक्षेण दक्षेण स्फुटं दृष्टमदृष्टतः ॥ २८ ॥

(२४) कन्दो मूलं पाटला पाटलपुष्पं तद्वत् पाटलो लोहितो ऽधरो यस्याः सा ।

(२५) तथा निर्वाप्तिता दूरीकृता रतेः कामपत्न्या द्युतिः सौन्दर्यं यथा, सुमनसो देवास्तेषां पुष्पं पारिजातं तद्वत् स्मितं हासो यस्याः सा ।

(२६) प्रवराः श्रेष्ठाः शवरा वन्यमानुषाः मधूना वसन्तेन ।

(२७) भो बुधाः ! मुग्धाः मूढाः ! मुग्धायाः सुन्दर्याः अधरे सुधाबुद्धिः मुधा मृषा वृथेत्यर्थः किम्भूतेऽधरे तुक्के सारवं मरयूसम्बन्धि सारवं आरवसतितञ्च ।

(२८) केशवं केशवसम्बन्धि शैशवं शिशुलं स्फुरदक्षेण स्फुरन्ती अक्षिणी अस्येति दक्षेण कुशलेन अदृष्टतः सुकृतवशात् ।

उग्रोग्रो गिरिगिरिशः शम्भुशोभाच्युताच्युतः ।

कृष्णकृष्णो हृद्यविद्यः सूर्य्यशौर्य्यो रविच्छविः ॥ २९ ॥

भीमभीमो रुद्रगौद्रो धामधाममहामहाः ।

मेधावेधा जिष्णुजिष्णुः शूरशूरो ध्रुवध्रुवः ॥ ३० ॥

देवदेवकालकालभीमभीमरामराम ।

सारसारधामधाममांसमांसरक्षोरक्ष ॥ ३१ ॥

अरुणारुणकपिकपिशः

सदावदातविसविशदोऽसौ ।

उन्मीलन्ती लक्ष्मीः^१

परितो हरितो निकामतः श्यामः ॥ ३२ ॥

(२९) उग्रो हरस्तद्वदुग्रः क्रूरः, गिरि वाण्यां गिरिश इव गिरि गिरिशः, अच्युतवत् कृष्णवत् अच्युतः ।

(३०) भीमः शिवस्तद्वत् भीमः भयङ्करः, धाम्नि तेजसि धाम गृहं, महत् महो यस्य, मेधायां वेधा इव, जिष्णुरिन्द्रो अर्जुनो वा तद्वत् जिष्णुर्जयनगौलः, शूरः सूर्य्यस्तद्वच्छूरः विक्रान्तः, ध्रुवः औत्तानपादिस्तद्वत् ध्रुवो निश्चलः ।

(३२) अरुणः सूर्य्यो गरुडाग्रजो वा तद्वदरुणो लोहितो यः कपिस्तद्वत् कपिशः पिङ्गलः, सदा अवदातं शुक्लं यद्विसं मृणालं तद्वद्विशदः, हरितो हरिद्वर्णात् श्रीकृष्णतो वा निकामतः अतिशयेन श्यामः ।

१ उन्मीलन्ती नीरश्रीः (S).

नरा न राजन्ति सखे सखेदाः
 प्रभा प्रभातेव कृशा कृशानोः ।
 वामोरु वामो रुषितो विधाता
 मुक्तासि मुक्तासितकीर्तिना त्वम् ॥ ३३ ॥

स्वःसिन्धुतीरेऽघविघातवीरे
 लसत्समीरे करलभ्यनीरे ।
 वसन् कुटीरे परिधाय चीरे
 कगेम्यधीरे न रुचिं शरीरे ॥ ३४ ॥

आनन्दतुन्दिलपुरन्दरमन्दमुक्त-
 मन्दारदाममकरन्दकरम्बिताङ्गी ।

(३३) हे सखे ! सखेदा दुःखिता नरा न राजन्ति न शोभन्ते,
 कृशानोरग्नेः प्रभा प्रभातेव प्रातरिव द्वार्यं वकारः । हे वामोरु !
 हे सुन्दरि वामः प्रतिकूलो विधाता रुषितः रुष्टः यतो मुक्ता
 अवमिता सितकीर्तिर्यस्य तेन नायकेन त्वं मुक्तासि त्यक्ता भवसि ।

(३४) कुटीरं चुद्रकुटी, चीरे वल्कले, अधीरे चञ्चले ।

(३५) गङ्गां भजामि, किम्भूताम् आनन्देन तुन्दिलः स्थूलः
 पुरन्दरः अस्य मन्दमुन्मुक्तं मन्दारदाम कल्पतरुकुसुममाला
 तस्या यो मकरन्दः पुष्परसस्तेन करम्बितं मिश्रितं अङ्गं यस्यास्तां
 तथा पुनः किम्भूतां अनङ्गरिपुः शिवस्तस्य तुङ्गतममत्युच्चं यदुत्त-

गङ्गामनङ्गरिपुतुङ्गतमोत्तमाङ्ग-

केशग्रहग्रहिलवौचिभुजा भजामि^१ ॥ ३५ ॥

इत्यमर्त्यन्टपामात्ययुवत्याद्युपवर्णनैः ।

शब्दान् पश्येद्^२ यथौचित्यं क्षिप्रानुप्राससिद्धये ॥ ३६ ॥

अथानुप्राससिद्धयर्थ^३मुपायान्तरमुच्यते ।

आदिक्षान्तलिपौ कादिक्षान्तशब्दगवेषणम् ।

चित्रानुप्रास-यमक-शब्दनिश्चयकृद् भवेत् ॥ ३७ ॥

यथा कलं खलं गलं चलं छलं जलं तलं ।

स्थलं दलं नलं पलं फलं बलं मलं हलं ॥

माङ्गं शिरस्तस्य केशग्रहग्रहिला आसक्ता वौचिरेव भुजो यस्यास्तां तथा । अन्योऽपि तुङ्गस्थानात् पतनभीत्या भुजेन किञ्चिदवलम्बते ।

(३७) आदिक्षान्तेत्यादि अकारो वर्ण आदिर्यस्याः चकारो वर्णोऽन्तो यस्याः सादिक्षान्ता एवम्भूता या लिपिः पञ्चाशद्वर्णात्मिका तत्र ककारादिचकारान्तशब्दानां गवेषणमन्वेषणं चित्रानुप्रासयमकरूपा ये शब्दास्तेषां निश्चयकृद्भवति । अचां हलनिरपेक्षतया सर्वत्रानुपलभ्यमानत्वाच्चित्रादिकं न भवतीति कादिक्षान्तगवेषणमित्युक्तं तदेवाक्षरमालयैव उदाहरति कल खलेति चिच्च प्रभेदः ।

१ भजामि (S).

२ पश्य (S).

३ श्रौघानुप्राससिद्धयर्थाम् (S)

कौरं चौरं जीरं तीरं धीरं नीरं वीरं सौरं
हीरं क्षौरं । ६५ । एवमन्यत्रापि ।

र्यात्किञ्चिदत्र न मया गदितं
ग्रन्थस्य गौरवचासात् ।

मत्कृतचन्द्रकलापे^१

ऽमलमतिभिस्तद्बुधर्ज्ञयम् ॥ ३८ ॥

इति कविकल्पलतायां प्रथमस्तवके अनुप्रासो नाम
चतुर्थं कुसुमम् ।

समाप्तः प्रथमस्तवकः ॥

१. मत्कृतकविकल्पलतायाम् (S).

२. परिसलतः (S).

अथ श्लेषस्तवकः ।

उद्दिष्टवर्णनं वर्णः प्रकीर्णं संख्यया सह ।

रूढादिश्चेति पञ्चेह कुसुमानि यथाक्रमम् ॥ १ ॥

श्वेत्यादिभिर्विभिन्नस्योद्दिष्टवस्तुद्वयस्य यत् ।

अभेदः क्रियते श्लेषात्तस्मादुद्दिष्टवर्णनम् ॥ २ ॥

सितकृष्णौ विधुहरौ

श्रितिताराभ्रकनागराजघनसाराः ।

रामपयोराश्यर्जुन-

सिंहीजानन्तचन्द्रहासाद्याः ॥ ३ ॥

शङ्खकरतारकेश-

सदाकाशव्योमकेशतालाङ्काः ।

(३) विधुश्चन्द्रो विष्णुश्च । हरिः कृष्णः सिंहश्च । श्रिती धवल-
मेचकौ । तारा नक्षत्रम् अक्षरः कर्णौनिका च । अभ्रकं गिरिज-
माकाशश्च । नागराजो गजः शेषश्च । घनमारः कर्पूरो मेघश्रेष्ठश्च ।
रामो बलभद्रो दाशरथिश्च । पयोराशिर्दुग्धसमूहः समुद्रश्च ।
अर्जुनः शुभ्रः पार्थश्च । सिंहीजः सिंहो राजश्च । अनन्तो बल-
भद्रः कृष्णश्च । चन्द्रहासः चन्द्रहास्यं खड्गश्च ।

(४) शङ्खकरः कम्बुकान्तिः कृष्णश्च । तारकेशश्चन्द्र उज्ज्वल
बालश्च । सदाकाशः सर्वदाकाशः सद्गगनञ्च । व्योमकेशः शिवो
नभोबालौ च । तालाङ्को बलभद्रस्तालकलङ्कौ च । नीलांशुको

नीलांशुकोऽधिकेशो

ऽरिष्टः सदासिचयकलकण्ठाः ॥ ४ ॥

हरिजिष्णुघनाब्धिभ्यो गजाः सिन्धुर्मुंरारितः ।

अम्बुवाहोऽब्जानि कृष्णाद् यमुना कुम्भितोद्विषः ॥ ५ ॥

कृष्णार्थाग्रान्तटिनीवाचकशब्दात्

परं वरो योज्यः ।

नीरदघनोपलसितसदा-

हिमकरसिन्धुवेणीपृथुलाभाः ॥ ६ ॥

बलभद्रः कृष्णकान्तिश्च । अधिकेशः अधिकशिवः अधिकबालश्च ।
अरिष्टं तक्रं । काकश्वारिष्टः । सदा सिचयः सिचयो वस्त्रं अमि-
चयः खड्गममूहश्च । कलकण्ठो हंसः पिकश्च । पिके पारावते हंसे
कलकण्ठःकलध्वनौ ।

(५) शुक्लश्यामाभिधायका भवन्तीति शेषः । हरिगज ऐरा-
वतः । एवं जिष्णुगजो घनगजोऽब्धिगजश्च । पक्षे हरिर्विष्णुर्गजो
हस्ती । एवं सर्वत्र वज्रवचननिर्देशात् गजपर्याया अपि गृह्यन्ते ।
मुरारिमिन्धुर्गङ्गा कृष्णममुद्रौ च । अम्बुवाहः उच्चैःश्रवाः मेघश्च ।
कृष्णाब्जं कृष्णनाभीपुण्डरीकं नीलोत्पलञ्च । यमुनारिर्वलभद्रो
यमुनास्यद्धीं च । कुम्भिवैरौ मिहो गजस्यद्धीं च ।

(६) मितश्यामवाचका इति पूर्ववत् । कृष्णार्थाग्रान्तटिनी-
वाचकशब्दाद् वरो यथा । कृष्णानदीवरकान्तिः । गङ्गाश्रेष्ठकान्तिः ।
पक्षे, कृष्णानदीवरस्य ममुद्रस्येव कान्तिः । नीरदो निश्चितदन्तो

बहन् कलभवच्छायामन्धकारातिदौधितिः ।
 सदाधिकेशवच्छायोऽनेकपायममच्छविः ॥ ७ ॥
 वपुर्महोदधिच्छायं विभ्रत् सैन्यवकान्तिमान् ।
 स्फटिकाचलसल्लक्ष्मीः स्पष्टांशुकरुचिं बहन् ॥ ८ ॥
 धौताम्बरश्रियं धत्ते स्फटिकान्तश्रियान्वितः ।
 अर्जुनद्युतिविद्योतीत्येवमादि समुन्नयेत् ॥ ९ ॥

रक्तश्वेतौ हरिशुचि-

पुष्करसितपत्रसूर्यकान्ताब्जाः ।

नवहंसमहापद्मार्कसोदराः

कमलकौलाले ॥ १० ॥

मेघश्च । घनोपलसितः । घनोपलः करका तदत् मितः । घनो
 मेघः तदुदुपलः मितः कान्तः । मदाहिमकरः चन्द्रः सर्पमकरौ
 च । सिन्धुवेणिः नदीप्रवाहः समुद्रकेशविन्यामौ । पृथुलाजाभः
 महती भृष्टधान्यस्यैवाभ यस्य कृष्णस्यैव च ।

(१०) हरिश्वन्द्रसूर्ययोः । शुचिः श्वेतवैश्वानरयोः । पुष्करं
 जलपद्मयोः । सितपत्रं हंसपत्रयोः । सूर्यकान्तः स्फटिके सूर्यवत्
 कान्ते च । अब्जः शङ्खाम्बुजयोः । नवहंसो नूतनहंसे प्रत्यग्रसूर्य
 च । महापद्मः श्वेतनागे पद्मे च । अर्कः स्फटिकसूर्ययोः । कमलं
 जलपद्मयोः । कौलालं जलरक्तयोः ।

सुहृद्रत्नादिभिर्भानो रत्नेनाग्नेरदांशुकैः ।

जलेभ्यो जन्मशोभाभिः सरोजकुमुदारिभिः ॥ ११ ॥

सूर्य्योपलसितद्युतिः

पीतश्वंतौ गौरद्विजराजकपर्दशम्भुहरिताक्ष्याः ।

हैमस्तोमाष्टापदमहारजत-

चन्द्रकलधौताः ॥ १२ ॥

(११) भानोः परस्मात् सुहृद्रत्नादिभिः मतरक्तौ । यथा रविमित्रं चन्द्रः रवितुल्यश्च । भानुरत्नं सूर्य्यकान्तः रविपद्मरागौ च । अग्निरत्नं सूर्य्यकान्तोऽग्निपद्मरागौ च । रदांशुकं दन्तवस्त्रे-
ऽधरे च । जलजशोभा जलजाचासौ शोभा चेति पद्मकान्तिश्च । एवं सरोजारिशोभा सरोजस्यर्द्धिनी शोभा पक्षे सरोजारिश्चन्द्रः । कुमुदारिशोभा कुमुदस्यर्द्धिनी शोभा पक्षे कुमुदारिरादित्यः ।

(१२) गौरः पीतसितयोः । द्विजराजो गरुडचन्द्रयोः । शम्भुः जटाजूटवराटकयोः । शम्भुः ब्रह्मत्रिलोचनयोः । हरिः पिङ्गलः सिंहश्च । तार्क्ष्या गरुडः । पक्षे उच्चैःश्रवाः । हैमस्तोमः । हेम्नोऽयं हैमः । पक्षे हिमस्यायम् । अष्टापदः स्वर्णशरभयोः । महारजतं स्वर्णरूप्ययोः । चन्द्रः स्वर्णशशाङ्गयोः । कलधौतं स्वर्ण-
रूप्ययोः ।

सुशोभितारकूटश्रीः स्वर्णस्तोमसमद्युतिः ।
 दहनोपलसत्कान्तिर्गाङ्गेयद्युतिपेशलः' ॥ १३ ॥
 कमलाधिपपद्मेशौ नागजित् सूर्य्यभूस्तथा ।
 रत्नाकरवरश्रीकः सदाधिकमलद्युतिः ॥ १४ ॥
 सदा सिन्दूरमुज्जिता कलयन् नलिनश्रियम् ।
 स्फुटशोभनताम्रश्रीर्वराहस्वामिदौधितिः ॥ १५ ॥

(१३) तारकूटो रौष्यममूहः पक्षे त्रारकूटो रौतिः । [गोपति-
 तार्क्ष्यकान्तिः रविगरुडच्छविः पक्षे गोपतिरिन्द्रस्तस्य तार्क्ष्यसुरङ्गः ।
 वामदेवगिरिः मनोजमेरुः कैलामश्व । लोहितनीलौ पुष्कर
 हरिविद्रुमकमलकृष्णरत्नानि । सिन्दूरभूषणोत्पलधनञ्जयाम्भोजि-
 नौपलागानि । पुष्करं पद्मकाशयोः । हरिः सूर्य्यकृष्णयोः । विद्रुमः
 प्रवालविशिष्टवृक्षयोः । कमलं जलमलपद्मयोः । कृष्णरत्नं कौस्तु-
 भेन्द्रनीलयोः । सिन्दूरभूषणं सिन्दूरालङ्कारगजयोः । उत्पल-
 मुल्लिष्टमांसेन्दीवरयोः । धनञ्जयोऽग्निपार्थयोः । अम्भोजिनी पलाशं
 पद्मपत्रपुटकिनीपत्रयोः ।] ?

(१४) कमलेति सूर्य्यकृष्णो नागजित् गरुडो नागस्यद्ध्वी
 च । सूर्य्यभूः सूर्य्याङ्गवे यमश्च ।

(१५) तद्वत् दौधितिर्यस्य ।

सुसम्पन्नमुखप्रभो विद्रुमणिदीधितिः ।

प्रवालप्रवलच्छायः कलभानुमितच्छविः ॥ १६ ॥

कलं कमलवदपुर्वहन्

पीतश्यामौ कृष्णाम्बरमधुजिज्ञान्तजेतारः ।

विद्युत्कान्तध्वान्तद्वेषि-

हरिस्वर्णवच्छायाः ॥ १७ ॥

(१६) प्रवालः प्रकृष्टो बालः केशः पक्षे विद्रुमः, कलभः करिशावकस्तदनुमिताच्छविरस्य पक्षे कला शोभना भानुना सूर्य्येण मिता उपमिता क्वविरस्येति ।

(१७) कलं शोभनं कमलवत् पक्षे कलङ्कमणौ तयोरिव । कृष्णस्याम्बरं पीतवामः, कृष्णोऽम्बरमाकाशश्च । मधुजित् मधुस्यद्धीं कृष्णश्च । ध्वान्तजेता ध्वान्तस्यद्धीं सूर्य्यश्च । विद्युत्कान्तो मेघो विद्युत्कमनीयश्च । ध्वान्तद्वेषी ध्वान्तस्यद्धीं सूर्य्यश्च । हरिःकृष्णः सूर्य्यश्च । स्वर्णवत् कनकवत् काया यस्य पक्षे शोभना अर्णवस्येव जलधेरिवच्छाया यस्य ।

इति द्वितीयस्तवके उद्दिष्टवर्णनं नाम

प्रथमं कुसुमम् ।

अथ श्रेतानि ।

सुधांशूच्चैःश्रवः शम्भुकीर्त्तिज्योत्स्नाशरद्वनाः ।
 प्रासादसौधतगरमन्दारद्रुहिमाद्रयः ॥ १ ॥
 सूर्य्येन्दुकान्तकर्पूरकरम्भा रजतं हली ।
 निर्मोकभस्महिण्डौर^१चन्दनं करका हिमम् ॥ २ ॥
 हारोर्णनाभतन्वास्थिस्वर्गण्डेभरदाभ्रकम्^२ ।
 शेषाहिः शर्करा दुग्धं दधिगङ्गासुधाजलम् ॥ ३ ॥
 मृणालसिकताहंसवकैरवचामरम् ।
 रम्भागर्भः पुण्डरीकं केतकीशङ्खनिर्झराः ॥ ४ ॥

(१) अथ श्रेतानीति तगरं पुष्पभेदे । मन्दारद्रुमन्दारनामा
 खस्तरुः हिमाद्रिहिमालयः ।

(२) सूर्य्यकान्तचन्द्रकान्तौ मणिभेदौ, करम्भा दधिगन्तवः
 हली बलभद्रः, निर्मोकः सर्पगात्रमुक्तकञ्चुकः, हिण्डौरोऽम्बिफेनः
 करका वर्षापलः ।

(३) ऊर्णनाभतन्तुः मर्कटसूत्रम्, अस्थि कीकगं, स्वः स्वर्ग-
 भुवनं, गण्डः कपोलो विरहिणामेव बोद्धव्यम्, इभरदौ
 हस्तिदन्तः, अभ्रकं गिरिजं, शेषाहिरनन्तः ।

(४) सिकता बालुका, कैरवं कुमुदं, निर्झरः प्रवाहः ।

लोभ्रसिंहध्वजच्छत्रचूर्णशुक्तिकपर्दकाः ।

मुक्ताकुसुमनक्षत्रदन्तपुण्योशनोगुणाः ॥ ५ ॥

कैलासकाशकार्पासहासवासवकुञ्जराः ।

नारदः पारदः कुन्दः खटिका स्फटिकादयः ॥ ६ ॥

कृष्णानि केशवः सौमिचौरचन्द्राङ्गराहवः ।

बिन्ध्याञ्जनाद्रिवृक्षाहिवनभैरवराक्षसाः^१ ॥ ७ ॥

शिवकण्ठघनद्वैपायनरामधनञ्जयाः ।

शनिद्रुपदजाकालीकलिकोलयमासुराः ॥ ८ ॥

(५) लोभ्रो वृक्षभेदः, चूर्णः चोटः, शुक्तिमुक्तास्फोटः, कपर्दको वराटः, उशनाः शुक्रः, गुणाः मत्तविनयनयादयः ।

(६) वामवकुञ्जर ऐरावतः, पारदो रङ्गः, खटिका कठिनौ, आदिशब्दात् हरदुग्धदधिमरस्वत्यगस्यमत्त्वगुणप्रभृतयः ।

(७) मीरी वल्लभद्रश्चीरं तस्य वस्त्रम्, अहिः सर्पः, वनमरणं, भैरवो रुद्रस्य वीरभद्रः भद्रमूर्तिः ।

(८) घनो मेघः, द्वैपायनो व्यासः, रामो दाशरथिर्भागवो वा, धनञ्जयो अर्जुनः, शनिः शनैश्वरः, द्रुपदजा द्रौपदी, काली चामुण्डा, कलिस्तुरीयं युगं, कोलो वराहः, यमः श्मनः, असुरा दैत्याः ।

केशकज्जलकस्तूरौराजपट्टविदूरजम् ।

विषाकाशकुह्लशस्त्रागुरुपापतमोनिशाः ॥ ९ ॥

मसीपङ्कमदम्भोधियमुनाधूमकोकिलाः ।

गोलाङ्गुलास्यगुञ्जास्यकाकखञ्जनकेकिनः^१ ॥ १० ॥

गवलं तालतापिञ्छतिलेन्दीवरवल्गयः ।

रसावद्भुतशृङ्गारौ कटाक्षोऽलिः कनौनिका ॥ ११ ॥

नीली जम्बूफलं मुस्ता काच^२कृत्याकुकौर्त्तयः ।

भिल्लच्छाया गजाङ्गारखलान्तःकरणादयः ॥ १२ ॥

(९) राजपट्टं कानि-च्छणैतिख्यातं वामः, विदूरजं मणिभेदः, विषं गरलं, कुह्लरमावस्या, शस्त्री कृपाणः, अगुरुर्गन्धभेदः, तमो ध्वान्तं तमोगुणो वा ।

(१०) मसौ कालिका, मदो दन्तिनां दानजलं, गोलाङ्गुलो वानरभेदस्तस्यास्यं मुखं, गुञ्जाफलस्य [आस्यं] मुखम् ।

(११) गवलं माहिषं शृङ्गं, तापिञ्छस्तमालः, इन्दीवरं नीलोत्पलं, वल्गी लता, अलिः भ्रमरः, कनौनिका लोचन-मध्यतारा ।

(१२) नीली वृक्षभेदः, कृत्या कुचक्रं, भिल्लो निषादभेदः, काया प्रतिविम्बम् अनातपो वा, खलान्तःकरणं खलस्य मनः ।

१ कण्ठः खञ्जनकेकिनोः (S).

२ काक (S).

नीलानि शुक्रगैवालदूर्वावालतृणं बुधः ।
 वंशाङ्कुरो मरकतेन्द्रनीलार्कहयादयः ॥ १३ ॥
 शोणानि भौमतौष्णांशुताम्रकुङ्कुमतक्षकाः ।
 गुञ्जेन्द्रगोपखद्योतविद्युत्कुञ्जरविन्दवः ॥ १४ ॥
 दृगन्ताधरजिह्वासृङ्मांससिन्दूरधातवः ।
 हिङ्गुलं कुक्कुटशिखा तेजः सारसमस्तकम् ॥ १५ ॥
 माणिक्यं हंसचञ्चवद्विशुकमर्कटयोर्मुखम् ।
 चक्रोरकोकिलापारावतनेत्रनखाग्रयः^१ ॥ १६ ॥
 कुङ्कुमकिंशुकाशोकजवाबन्धुकपाटलाः ।
 कमलं दाडिमौपुष्यं विम्बं किम्पाकपल्लवौ ॥ १७ ॥

(१३) बुधो रौहिणेयः, वंशाङ्कुरः करीरं, मरकतेन्द्रनीला-
 वृपलभेदौ, अर्कहयः सूर्यघोटकः आदिशब्दादतसौकलायकुसु-
 मादयः ।

(१४) भौमः भङ्गलः, तक्षको नागभेदः, इन्द्रगोपः कार्पास-
 कीटः, खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः, कुञ्जरविन्दुः कुञ्जरगात्रस्थविन्दुः ।

(१५) दृगन्तोऽपाङ्गम्, असृक् रक्तम्, धातु गैरिकं, तेजः
 प्रतापः ।

(१७) किंशुकं पलाशपुष्पं, जवा ओडुपुष्पं, विम्बं फलभेदः,
 किंपाको महाकालेति ख्यातं फलं, पल्लवो नवकिमलयः ।

ताम्बूलरागो मञ्जिष्ठालक्तकं रक्तचन्दनम् ।

चेता नखक्षतं क्षत्रधर्मरौद्ररसादयः ॥ १८ ॥

पीतानि ब्रह्मजीवेन्द्रगरुडेश्वरदृग्जटाः ।

गौरौ द्वापरगोमूत्रमधुवौररसा रजः^१ ॥ १९ ॥

हरिद्रा रोचना रीतिगन्धके दीपचम्पके ।

किञ्जल्कवल्कले शालिहरितालमनः शिलाः ॥ २० ॥

कर्णिकारं चक्रवाकवानरौ सारिकापदम्^२ ।

केशवांशुकमण्डूकपरागकनकादयः ॥ २१ ॥

(१८) चेता द्वितीयं युगं, नखक्षतं नखाघातः, क्षत्रः क्षत्रिय-
जातिः, तद्धर्मस्तज्जातिगुणः ।

(१९) जीवो वृहस्पतिः, ईश्वरः शिवस्तस्यदृशो नेत्राणि, जटा
कपर्दः, द्वापरस्तृतीयं युगम्, रजः रजोनामगुणः ।

(२०) रोचना गोरोचना, रीतिः पित्तलं, गन्धकं वणिग्-
द्रव्यभेदः, दीपः प्रदीपः, चम्पकः तत्कुसुमं, किञ्जल्कः पुष्पाणां
केशरः, शालिर्धान्यभेदः, मनः-शिला गिरिजधातुभेदः ।

(२१) कर्णिकारं आरग्वधकुसुमं. सारिका पक्षिभेदस्तत्पदम्,
केशवस्य हरेरंशुकं वस्त्रं, परागः कौसुमरेणः ।

१ मधुवौररसासवः (A).

२ सारिकाङ्गुयः (S).

धूसराणि रजोलूताकरभो गृहगोधिका ।
कपोतमूषिकौरङ्गकाककण्ठखरादयः ॥ २२ ॥

उपमेयस्य शोभातिशयख्यापनाय कथापि युक्त्वा विशेषणै-
रलङ्कृतमुपमानं कुर्वीत । तद्यथा ;—

सुरनिकरकराग्रव्यग्रमन्यानशैल-
क्षुभिततरलदुग्धाम्भोधिकल्लोलकान्तिः ।
तुहिनगिरितनूजानम्भूतेश्चूडा-
गलितगगनगङ्गाधौतशीतांशुगौरः ॥ २३ ॥
हिमकिरणमरीचिव्यूहविभ्राजमान-
क्षितिधरपतिचूडाजाह्नवीकल्पकान्तिः ।
गिरिशमुकुटचन्द्रज्योतिरुद्योतमान-
स्फटिकशिखरिशृङ्गस्पर्द्धमानाङ्गकान्तिः ॥ २४ ॥

इति श्रेतानि ।

मुकुटगलितगङ्गानीरकल्लोलमाला-
स्रपितगिरिशकण्ठस्पष्टरुग्देहयष्टिः ।
अभिनवजलवाहव्यूहधाराविशुद्धा-
ञ्जनशिखरिगरौयः शृङ्गतुङ्गाङ्गलक्ष्मीः ॥ २५ ॥

(२२) रजो धूलिर्लूता मर्कटः, करभः उष्ट्रः, रङ्गो रङ्गकम्,
खरो गर्दभः ।

(२४) स्फटिकशिखरी कैलासः ।

दिनपरिवृढपुत्रौगर्भनौलारविन्द-
 प्रसृमरमधुपालौपक्षतिप्रखलक्ष्मीः ।
 जलशयनशरीरस्फाररोचिः प्रपञ्च-
 च्छुरितसरिद्धीशभ्राजमानाङ्गयष्टिः ॥ २६ ॥

इति कृष्णम् ।

मसृणघुसृणपङ्काभ्यङ्गचञ्चन्मृगाक्षौ-
 कुशकलशपिधानोद्दामकौसुम्भकान्तिः ।
 तरुणतरणिकान्तिव्रातसंसर्गरङ्गत्-
 कमलदलनिकायप्रायकायप्रभोर्मिः ॥ २७ ॥
 अभिनवरविरश्मिद्योतितप्राच्यभूमृ-
 च्छिखरलसदशोकस्मेरपुष्पोपमानः ।

(२६) दिनपरिवृढः सूर्यस्तत्पुत्रौ यमुना, “पक्षतिः पक्षमूले
 स्यात्” जलशयनः कृष्णः, प्रपञ्चो विस्तारः, कुरितो मिश्रितः,
 सरिद्धीशः समुद्रः ।

(२७) मसृणं द्विगुणं, घुसृणं कुङ्कुमम्, अभ्यङ्गो लेपः,
 पिधानमाच्छादनम्, कौसुम्भं कुसुम्भरक्तम्, व्रातः निकायः समूहः,
 प्रायः सदृशः, प्रभोर्मिः प्रभाश्रेणी ।

(२८) प्राच्यभूमृदुदयपर्वतस्तस्य शिखरं शृङ्गं, स्मेरं विक-
 सनशीलं, कर्णाक्षंसः कर्णभूषणम् ।

परिकुपितमृगाक्षीलोचनप्रान्तरोचि-
श्चुरितकमलकान्तोत्तंससङ्काशकान्तिः ॥ २८ ॥

इति रक्तम् ।

मधुरिपुप्रदनिर्यज्जाह्ववीवारिपूर-
स्रपितगरुडपक्षप्रख्यसंलक्ष्यकान्तिः ।
तरुणकिरणमालिस्फुर्जदंशुप्रवाह^१
स्मितकनकसरोजव्यूहतुल्याङ्गकान्तिः ॥ २९ ॥
जलधरनिकुरम्बोद्दामधारानिपात
स्रपितकनकशैलस्पर्द्धिवर्द्धिष्णुकान्तिः ।
तरुणतरमृगाक्षीगण्डरोचिः प्रपञ्च-
श्चुरितकनककर्णोत्तंससङ्काशकान्तिः ॥ ३० ॥

इति पौतम् ।

इत्यादि सदृशं सदृशेनोपमेयम् ।

(२९) निर्यन् निर्गच्छन्, पूरः प्रवाहः, प्रख्यः सदृशः, किरण-
माली सूर्यः, अंशुप्रवाहः किरणश्रेणी ।

(३०) निकुरम्बः समूहः, उद्दामो महान् आप्रसरणशैलः ।

अमरनिकरयाच्चाविस्फुरत्कामधेनु-
 स्तनगलितपयोवद् भारती भाति यस्य ।
 हिमकिरणमयूखव्रातभिन्नेन्दुकान्त-
 प्रसरदमृततुल्या यस्य वाचो विभान्ति ॥ ३१ ॥
 दनुतनुजविपक्षक्षुब्धदुग्धाब्धिगर्भो
 लसदमृतसमाना रेजिरे यस्य वाचः ।
 मदनदहनचूडाचन्द्रोचिष्णुगङ्गा-
 लहरिभरसनाभिः शोभते यस्य वाणी ॥ ३२ ॥

(३१) भिन्नः सङ्गतः इन्दुकान्तश्चन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिः ।

(३२) क्षुब्धः चोभं दधातीति अन्यथा इटि लोभित इति
 स्यात्, मदनो मनोहरः, सनाभिः सदृशी ।

इति द्वितीयस्तवके वर्णवर्णनं नाम
 द्वितीयं कुसुमम् ॥

सम्पूर्णगर्भवृत्तानि मुखपद्मेन्दुदर्पणाः ।

चक्रावहट्टतिलकमृदङ्गपुटशाणकाः ॥ १ ॥

आवर्त्तकमठौ लूतागृहच्छत्रमपूपकम् ।

आलवालमहीजालचर्मकं स्थालकादयः ॥ २ ॥

वृत्तानि वाहुनारङ्गस्कन्धधम्मिल्लमोदकाः ।

रथाङ्गलावककुदकुम्भिकुम्भाण्डकादयः ॥ ३ ॥

कर्णपाशभुजापाशाकृष्णचापघटाननम् ।

मुद्रिकापरिखायोगपट्टहारस्रगादयः ॥ ४ ॥

(१) सम्पूर्णं तिस्रन्पूर्णां गर्भोऽभ्यन्तरं येषां एवंभूतानि वर्त्तुलानि वस्त्रन्यभिधीयन्ते; मुखपद्मेत्यादि वक्त्रं यथावय[व]श्च चक्रास्त्रं वा अवहट्टं क्षुद्रविपणिः, शाणकमस्त्राणामुत्तेजनयन्त्रम् ।

(२) आवर्त्तौ जलभ्रमिः, लूता गृहं मर्कटानां तन्तुमयकोशः अपूपकं पिष्टकभेदः, आलवालं वृक्षमूले जलार्थकृतो गर्तः “स्यादालवालमावालमित्यमरः” जालं मत्स्यधारणार्थतन्तुनिर्मितम् “आनायः पुंसि जालं स्यादित्यमरः” चर्मकं फलकं, स्थालकं भोजनपात्रम् ।

(३) स्कन्धधम्मिल्लः स्कन्धकेशः, मोदकं लड्डुकभेदः, रथाङ्ग-
ञ्चक्रवाकः, लावः पक्षिभेदः, ककुदो वृषाणामवयवभेदः, कुम्भिनी
गजस्य कुम्भः, अण्डकं पक्ष्यादेरण्डकम्, आढक इति पाठान्तरम् ।

(४) कर्णपाशः कर्णशष्कुल्या अधोभागः, भुजापाशः उपगूह-
नादौ भुजयोरावेष्टनाद्याकारो भवति, आकृष्णचापं कुण्डलित-

त्रिकोणानि हलेशाक्षिकामाख्यावह्निमण्डलाः ।
 सन्ध्यक्षराद्यदम्भोलिशृङ्गाटशकटादयः ॥ ५ ॥
 वक्राण्यलकभालभ्रूनखाङ्कोकुशकुञ्चिकाः ।
 भग्नकङ्कणवालेन्दुदाचकुहालचन्द्रकाः ॥ ६ ॥
 शुकास्यं किंशुकं विद्युत्कटाक्षेन्द्रधनुःफणाः ।
 पुरोधः करकोलेभदन्तसिंहनखादयः ॥ ७ ॥
 तीक्ष्णानि प्रतिभाहौरकटाक्षा दुर्वचोनखाः ।
 गुरुणि सन्मनः श्रोणिकपाटस्तनबुद्धयः ॥ ८ ॥

कोदण्डः, घटाननं घटस्य मुखम्, मुद्रिका अङ्गुलिगोमुद्रिका
 अङ्गुरीयकमिति यावत् । परिखा ग्रामाणां परितो जलाशयभेदः
 योगपट्टं योगटा इति ख्यातं, स्रक् माला ।

(५) ईशाक्षि शिवततीयलोचनं, कामाख्या त्रिकोणाकारं
 योनिचक्रं, वह्निमण्डलं आगमशास्त्रे सिद्धं त्रिकोणतया ऐ औ
 स्वरूपाणामागमशास्त्रप्रसिद्धानां सन्ध्यचराणामाद्यएकारः, दम्भो-
 लिवज्रं, शृङ्गाटं पानीयफलं मिंघाड़ा इति ख्यातं, शकटं रथः ।

(६) वक्राणीति अलकाशूर्णकुन्तलाः, भालं ललाटं. नखाङ्को
 नखचतं, कुञ्चिका कपाटोद्घाटनी, दात्रं तणच्छेदकं, चन्द्रको
 मयूरपुच्छस्थः [चिह्नविशेषः] ।

(७) किंशुकं पलाशकुसुमं, पुरोधमः करः पुरोधःकरः
 उपाध्यायहस्तः, कोलदन्तः शूकरदन्तः, इभदन्तः हस्तिदन्तः ।

(८) तीक्ष्णानीति प्रतिभा बुद्धिविशेषः प्राक्तनसंस्कारो वा
 दुर्वचो दुष्टवचनम् ।

सुखदानि शशी गीतपुष्पलक्ष्मीसुतोद्भवाः ।
 नष्टाप्तिस्वस्पृहालब्धिवियुक्तप्रियसङ्गमाः ॥ ९ ॥
 दातृस्वातन्त्र्यसन्मित्रविद्यासन्तोषमुक्तयः ।
 दुःखानि पारतन्त्र्याधिव्याधिमानच्युतिर्द्विषः ॥ १० ॥
 कुभार्यानैस्व'कुग्रामवासकुस्वामिसेवनम् ।
 कन्याबहुत्ववृद्धत्वे निवासः परवेशमनि ॥ ११ ॥
 वर्षाप्रवासो द्वे भार्य्ये कुभृत्योर्द्धहलं कृषौ ।
 स्थिराण्याजौ भटः साध्वी धर्माधर्मा सतां मनः ॥ १२ ॥
 अस्थिराण्यबलादोलापाङ्गयौवनदुर्जनाः ।
 स्वामिप्रसादेभकर्णस्वप्नमत्स्यकपिश्रियः ॥ १३ ॥

(९) सुखदानीति लक्ष्मीः मस्यत्, सुतः [पुत्र]श्चानयोरुद्भवः,
 नष्टाप्तिः नष्टस्य वस्तुनो ऽवाप्तिः, स्वस्पृहालब्धिः सुमनोरथावाप्तिः,
 वियुक्तानां विरहिणां प्रियजनेन समागमः ।

(१०) मुक्तिः निःश्रेयसं, पारतन्त्र्यं पराधीनता, आधिर्मानसी
 चया, मानच्युतिः सम्मानभ्रंशः, द्विषः शत्रवः ।

(११) नैस्व' दारिद्र्यं, कन्याया बहुत्वं वृद्धत्वञ्च ते तथा ।

(१२) आजौ संग्रामे, भटः योधः, साध्वी पतिव्रता ।

(१३) अवला स्त्री, अपाङ्गं नेत्रान्तः, श्रीः सम्पत् ।

मन्दगानि शनिर्ज्ञानी वृषहंसगजस्त्रियः ।

क्रूरस्वराः काकटकवराहोघ्नाश्वर्द्धभाः ॥ १४ ॥

बलिष्ठान्यनिलो विष्णुर्गरुडे हनूमान् यमः ।

महावराहः शरभः सत्प्रतिज्ञो गजः पृथुः ॥ १५ ॥

हली बाली बलिर्भीमः सती शेषः पुराकृतम् ।

सुरूपा नकुलैलाश्विनलकूवरमन्मथाः ॥ १६ ॥

उष्णाणि स्मरतापाधिप्रतापा दुर्व्वचस्तपः ।

मधुराणि विद्ग्धोक्तिप्रियाधरशशित्विषः ॥ १७ ॥

(१४) शनिः ग्रहः, ज्ञानी तत्त्वज्ञः, वृको व्याघ्रविशेषः ।

(१५) शरभो जन्तुभेदः, पृथुः वैष्णवः ।

(१६) हली बलभद्रः, बाली सुग्रीवभ्राता, बलिः वैरोचनिः, भीमः शिवः पार्थो वा, सती दक्षकन्या, शेषो नागराजः, पुराकृतं प्राक्तनं कर्म, सुरूपाः सुन्दराः, नकुलो माद्रीसुतः, ऐलो नृपभेदः पुरुरवा इति ख्यातः, अश्विरश्विनीकुमारः, नलकूवरः कुवेरपुत्रः, मन्मथः कामः ।

(१७) स्मरतापः कामजन्मज्वरः, आधिर्मानसीव्यथा, तपः शरीरक्लेशजनितसुकृतं, विद्ग्धो रसिकस्तस्योक्तिः, प्रियायाः स्त्रियोऽधरः, शशित्विषो ज्योत्स्नाः ।

अथारोप्यगुणाः ।

त्रैदार्य्यधैर्य्यगाम्भीर्य्यशौर्य्यसौन्दर्य्यशक्तयः ।
 माधुर्य्यैश्वर्य्यचातुर्य्यमर्यादाक्रौर्य्यकीर्त्तयः ॥ १८ ॥
 तेजस्ताह्यषाड्गुण्यसौलक्ष्यरणज्ञताः ।
 ब्रह्मण्यदानदाक्षिण्यशीलशौचमुवेषताः ॥ १९ ॥
 सत्यौचित्यकलावत्वमान्यभक्तिकृतज्ञताः ।
 दृढप्रतिज्ञता प्रज्ञा श्रद्धामेधोद्यमक्षमाः ॥ २० ॥
 द्यानयार्जवाचारसन्तोषमितभाषिताः ।
 विद्याविवेकविनयारोग्यसौभाग्यवक्तृताः ॥ २१ ॥
 उत्साहित्वकुलीनत्वनिर्दोषत्वमहेच्छताः ।

(१८) अथ आरोप्या असम्भवा अपि ये गुणा आरोप्यनायके वर्त्तन्ते ।

(१९) षाड्गुण्यं सन्धिविग्रहादि, सौलक्षण्यं सामुद्रकशास्त्रोक्त-
 तत्तत्स्त्रीपुरुषयोः सुलक्षणत्वं [रणज्ञता] रणेषु तेषामभिज्ञत्वं,
 ब्रह्मण्यता ब्रह्मण्यो ब्राह्मणभक्तस्तस्य भावः ।

(२०) मेधा धारणावती बुद्धिः ।

(०१) मितभाषिता अब्रह्मभाषित्वं ।

स्वाराध्यतोषकारित्वाभयास्तिकेङ्गितज्ञताः ॥ २२ ॥

प्रसादप्रतिभाधृष्योऽभिगम्यसुसहायताः ।

श्रीमाहात्म्यमहारम्भनिर्दम्भत्वाघभीतताः ॥ २३ ॥

बहुश्रुतत्वसौजन्यपरिच्छेदाप्रमादिताः ।

जितेन्द्रियत्वागर्व्वत्वधर्माकत्यनतादयः ॥ २४ ॥

अथमर्वाङ्गवर्णनम् ।

प्रपदाङ्घ्रिगुल्फपाष्णिजङ्घाजानूरुवंक्षणम् ।

कटिचिकनितम्बस्फिक्वस्त्युपस्थककुन्दरम् ॥ २५ ॥

(२२) स्वाराध्यता सुस्वाराधितत्वं, आस्तिक्यं वेदस्मृतिषु [अद्भालुत्वं] इङ्गितज्ञता परेषामभिप्रायानुसरणम् उपदेशमात्रेणैव ज्ञानं वा ।

(२३) अधृष्योऽनभिभवनीयः सुसहायश्च एतेषां भावः, अधभीतता पापाङ्गयम् ।

(२४) अप्रमादिता अवहितत्वं, धर्माकत्यनता प्राणान्तेऽपि स्वधर्माकत्यनम् ।

(२५) प्रपदं पादाग्रं, गुल्फः पादयोरुभयतो ग्रन्थिः, पाष्णिः पादयोरुभयतः पार्श्वत्रयं, वंक्षणमुर्व्वीः मन्थिभागः, उरगे वक्षोदेशः ।

जघनं जठरं नाभिवलिवक्षोजचूचुकम् ।
 क्रोड़ारोजचुपृष्ठांसकक्षदोःपार्श्वमध्यमम् ॥ २६ ॥
 प्रगण्डः कूर्परो हस्तः प्रकोष्ठो मणिवन्धनम् ।
 अङ्गुल्यङ्गुष्ठकरभनखपर्व्वचपेटकम् ॥ २७ ॥
 कण्ठः शिरोधरा श्मश्रुमुखौष्ठचिवुकं हनुः ।
 सृक्कतालुरदाजिह्वानासाभ्रूगण्डलोचनम् ॥ २८ ॥
 अपाङ्गस्तारकाकर्णभालमस्तकमूर्द्धजाः ।
 यथासम्भवमेतेषु वर्ण्यं स्त्रीपुंसयोर्बुधैः ॥ २९ ॥

(२६) जत्रुः संयोगयोः सन्धिभागः, अंसः स्कन्धः, कचो वाक्कोर्मूलं, दोर्वाङ्गः, पार्श्वं कक्षयोरधः ।

(२७) कूर्परः कफोणिस्तदुपरिभागः प्रगण्डः, प्रकोष्ठः कूर्परा-
 दधोभागः, मणिवन्धनं करप्रकोष्ठयोः सन्धिः, अङ्गुष्ठो वृद्धाङ्गुलिः,
 करभः “मणिवन्धादाकनिष्ठं करस्य करभो वहिरित्यमरः” पर्व्वणि
 अङ्गुलीनां सन्धयः, चपेटकं करतलम् ।

(२८) शिरोधरा ग्रीवा, श्मश्रु मुखलोम्नि वर्त्तते, अधरस्थाध-
 श्चिवुकं, गण्डस्य परभागो हनुः, प्रान्तयोरोष्ठस्य सृक्कणी ।

(२९) अपाङ्गो नेत्रयोरन्तः, तारका चतुर्मध्यं, भालं ललाटं,
 मूर्द्धजः केशः ।

अथ खण्डश्लेषाः ।

विप्रपदमनोहरविष्णुवक्षःस्थलवत् । द्विपादरचित-
स्थितिनृपवत् । सदाचरणस्थितिं विभ्रत् भूमिवत् ।
गूढपादग्रन्थिमन्दिराकर्षणरज्जुवत् । शुद्धपाष्णिर्विजि-
गौषुवत् । जङ्घालसत्कान्तिश्चन्द्रवत् । सज्जानुगतवैभवो^१

अथ गूढपदव्याख्यायां—पण्डितैः प्रपदमित्यादिमूर्द्धज-
पर्यन्तेष्ववयवेषु स्त्रीपुंसयोर्लक्षणं वर्णं वर्णनौयम् ।

विप्रेति विप्रिष्टं प्रपदं पादाद्यं, “पादाद्यं प्रपदमित्यमरः”
विप्रपदाघातचिह्नञ्च ।

द्विपदाभ्यां रचिता स्थितिः स्थानं शोभा येन पक्षे द्विपे
हस्तिनि य आद्रो रागस्तेन चिता व्याप्ता स्थितिः स्थानं येन
“स्थितिस्थैर्यावकाशे च स्थानमर्यादयोरपि चेति रत्नकोषः” ।

चरणस्थितिः पक्षे रणस्थितिर्युद्धस्थैर्यं सदा सर्वदा, च पूरणे ।

गूढः स्वल्पः पादग्रन्थिर्गुल्फो यस्य पक्षे गूढपादः सर्पस्तस्य
ग्रन्थिर्यत्र ।

शुद्धा निर्दोषा पाष्णिः पादपार्श्वद्वयं यस्य पक्षे शुद्धः शुचिः
पाष्णिः पृष्ठवर्त्ती राजा यस्य तथा च “पाष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः” ।

जङ्घायां प्रसृतायां लसन्ती कान्तिः शोभा यस्येति “जङ्घा तु
प्रसृतेत्यमरः” पक्षे जङ्घाला धावनशीला सत्कान्तिर्यस्येति ।

सज्जानुना जङ्घोपरिभागेन गतं प्राप्तं वैभवमुत्कर्षा येन पक्षे
सज्जैर्धनादिद्रव्यैरनुगतवैभवः ।

१ सज्जानुरचितवैभवो धनिकवत् (A).

धनिकवत् । रम्योरुकान्तिः कन्दर्पवत् । सुवङ्गणेन
 हर्षयन् गणेशवत् । कटिकान्तस्थितिं विभ्रन्नृपतिवत् ।
 सत्रिकामोदितयज्ञपुरुषवत् । सदामनितम्बालङ्कृतो
 नन्दकुमारवत् । नवस्तिमितकान्तिराषाढान्तरम्य-
 भूभागवत् । सुधीरोपस्थामोदितोऽर्जुनवत् । नवककुन्द-

रम्या उर्वीः कान्तिर्यस्य पक्षे रम्या उरुर्महती कान्तिरस्येति ।
 सुवङ्गणेन उर्वीरूपरिसन्धिभागेन पक्षे सुवं मातरं चणेन
 उत्मवेन हर्षयन् ।

कटौ कटीदेशस्यकान्ता शोभा पक्षे कटो गण्डोऽस्यास्तीति
 कटौ हस्ती तत्र कान्तां स्थितिं विभ्रत् ।

सत् प्रशस्तं यत् त्रिकं तेन आमोदितः पक्षे सत्रिणो गृह-
 मेधिनः कामाय उदितः ।

दाम शृङ्खलं तेन सहितः नितम्बः तेनालङ्कृतः पक्षे दाम्ना
 पशुरज्वा “न पुंसि दाम संदानं पशुरज्जुस्तु दामनीत्यमरः” ।

नवा स्तिमिता परिमिता कान्तिर्यस्य पक्षे नवा स्तिमिता
 सद्य आर्द्रभावमापन्ना कान्तिरस्य ।

सुधीर उन्मादरहितो य उपस्थस्तेनामोदितो हृष्टः पक्षे
 सुधीः शोभना धीः रोपो वाणः स्थाम दर्पस्तैरुदितः ।

नूयते स्तूयतेऽसाविति नवः नवेन प्रशस्येन ककुन्दरेण चिता
 प्राप्ता शोभा येन पक्षे नवकं नूतनं यत् कुन्दं पुष्यभेदस्तेन
 चितशोभः ।

रचितशोभः शिशिरवत् । सर्व्वदारोहपेशलः सुभगवत् ।
सज्जघनो वर्षाकालवत् । सदा पिचण्डसंरम्भो नृपति-
वत् । नाभिभूतस्थितिं वहन् मनस्विवत्^१ । द्विपयोधर-
साटोपो नृपवत् । कुचेष्टाभोगभासुरोऽधमवत् । मञ्जुल-
कुचाग्रं विभ्रद्वनवत् । उच्चैरङ्कसमन्वितो दुःकालवत् ।

सर्व्वदा आरोहेण जघनेन पेशलः शोभनः पक्षे सर्व्वेषां
दारूणां ऊहे तर्के पेशलः दक्षः ।

मन् प्रशस्तो जघनो यस्य पक्षे स उत्तमो घनो मेघो यत्र ।

पिचण्डं जठरं तेन संरम्भो यस्य पक्षे सदापि सर्व्वदापि चण्डः
संरम्भो यस्य सः ।

नाभौ भूता जाता या स्थितिः तां पक्षे अभिभूतः पराभूत
स्तस्य स्थितिं वहन् ।

द्विपयोधराभ्यां साटोपः पक्षे द्विपो हस्ती योधो भटस्ताभ्यां
रसायां पृथिव्यां आटोपो यस्य ।

कुचयोरिष्टोऽभिमतो य आभोगः परिपूर्णता तेन भासुरः
शोभनः पक्षे कुत्सितौ यौ चेष्टाभोगौ ताभ्यां भासुरः ।

मञ्जुलं कुचाग्रं चुचूकं यस्य पक्षे मञ्जुलः शोभनो यो लकुच-
स्तरुभेदस्तेनाग्रः श्रेष्ठः ।

उच्चैर्महान् अङ्कः क्रोडस्तेन समन्वितः पक्षे रङ्को दीनः,
दुःकालो महार्घकालः ।

१ धृत्वान्शोभिवहन् कैवर्त्तवत् (A).

स्पष्टमुत्सङ्गपेशलः प्रातश्चक्रवत् । रम्योरोमान्वितो
 रत्नकवत् । सदादीर्घपृष्ठविराजितः पातालवत् ।
 समांसरुचिः सिंहवत् । नवकक्षान्तः श्येनवत् । विभु-
 जातिमनोरमो नृपवत् । सुपार्श्वभूषितो रावणवत् ।
 विलसन्मध्यमः स्वरसमूहवत् । अधिकप्रगण्डभूषितो-

स्पष्टं यथा स्यात् तथा उत्सङ्गेन क्रोडेन पेशलः पक्षे स्पष्टा
 मुद्रमोदो यस्य स तथा सङ्गेन चक्रेण वीरादियोगेन पेशलः ।

रम्यं यत् उरो वक्षस्तस्य या [मा] शोभा तथा अश्वितः पक्षे
 रम्यो मनोजो रोमान्वितः रत्नकः “रत्नकं कम्बलं प्राङ्गः” ।

दीर्घं यत् पृष्ठं तेन विराजितः पक्षे दीर्घः पृष्ठः स्यर्गः सर्पः ।

ममौ यावंसौ ताभ्यां रुचिः शोभा यस्य पक्षे मांसे या
 रुचिस्तथा सहितः ।

नवः प्रणस्यः कक्षान्तो यस्य, अन्तःस्वरूपं पक्षे नवके न चान्तः
 न तितित्तुः ।

विशिष्टेन भुजेन अतिमनोरमः पक्षे विभुजातिः प्रभुजातिः ।

सु सुष्ठु पार्श्वः पृष्ठभागः पक्षे राक्षसविशेषः ।

विलसन् मध्यमो यस्येति पक्षे विलसन् मध्यमः स्वरविशेषः,
 “निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवलाः पञ्चमश्रेत्यमी सप्त तन्त्री-
 कण्ठोत्थिताः स्वरा इत्यमरः” ।

अधिकं यथा स्यात् तथा प्रगण्डः कूर्चः आस्यार्द्धभागः तेन
 भूषितः “आस्योपरि प्रगण्डः स्यादित्यमरः” पक्षे अधिकः अधिकत्वं
 प्राप्तः कम्पनशीलः गण्डः गण्डकः वनजन्तुभेदस्तेन भूषितः ।

ऽरण्यवत् । उल्लसत्कफोणिमाधारे राजरोगिवत् ।
 प्रहस्तस्थितिपेशलो रावणसैन्यवत् । करभासितो
 विन्ध्यपरिसरवत्^१ । विप्रकोष्ठस्थितिः प्रणववत् । नखर-
 स्थितिभासुरः शिशिरार्कवत् । सुपर्व्वभूषितो मेरुवत् ।

उल्लसन्ती कफोणेः कूर्परस्य या मा श्रीस्तां धारयतीति पक्षे
 उल्लसन् कफ उद्भवश्लेष्मदोषश्च अनिमाधारः कृशताधारः श्लेष्माभि-
 र्भावेण कृशाङ्गतामास्थितइत्यर्थः राजरोगी सन्निपाती यन्मा-
 भिभूतो वा ।

प्रहस्तः प्रकृष्टो हस्तः तस्य स्थितिस्तथा पेशलः पक्षे प्रहस्तो
 रावणमन्त्री तस्य स्थितिः ।

करेण भासितः शोभितः पक्षे करभैः उद्वैः “करभाः स्युः
 शृङ्खलका इत्यमरः” आसितः अधिष्ठितः आसङ् उपवेशने
 अधिश्रीङ् स्यासां कर्मत्याधारस्य कर्मत्वात् कर्मणि क्तः ।

विशिष्टेन प्रकोष्ठेन कूर्पराधोभागेन स्थितिः शोभा यस्य
 विप्रकः द्विजश्रेष्ठस्तस्योष्ठे स्थितिर्यस्य । प्रणव उँकारः ।

नखराणां नखानां स्थितिः पक्षे नखरा तौच्छ्णा स्थितिस्तथा
 भासुरः ।

शोभनं पर्व्वणि सुपर्व्वणि पक्षे सुपर्व्वणो देवाः तैर्भूषितः ।

१ करभान्वितो विन्ध्यपरिसरवत् (S).

उच्चपेटस्थितिस्ताम्बूलिकपण्यवत् । अधिकण्ठमनोहरो
मन्त्रवत् । गलच्छायासुन्दरः कृष्णपक्षेन्दुवत् । उल्लसित-
शिरोधरान्वितो वनवत् । सुग्रीवोदितवैभवो रामवत् ।
अधिकन्धरान्वितो नृपवत् । सदाश्मश्रुतः कान्तः
पर्वतवत् । स्फुरन्महादंष्ट्रिकान्तःपल्लववत् । मुखरो-

उद्यच्छन्ती चपेटकस्य केवलस्य कवलस्य स्थितिः शोभा यस्य
पक्षे उच्चम् उन्नतं पेटकं पेड्डीति ख्याता तत्र स्थितिर्यस्येति ।

अधिकं कण्ठेन मनोहरः पक्षे कण्ठः ध्वनिः पिको वा तद्वत्
मनोहरः ।

गलच्छायया सुन्दरः पक्षे गलन्तौ या काया तथा असुन्दरः ।

उल्लसिता ऊर्द्धीकृता या शिरोधरा तथा अन्वितः पक्षे
उल्लसितं शिखरं यस्य एवभूतो धरो गिरिस्तेनान्वितः ।

सुष्ठु ग्रीवा तथा उदितं वैभवं यस्येति पक्षे सुग्रीवो
वानरराजः ।

अधि अधिकं कन्धरया अन्वितः पक्षे अधिकं धरया पृथ्व्या
अन्वितश्च ।

सदा श्मश्रुतो मुखलोमतः कान्तः पक्षेऽश्मना प्रस्तरेण श्रुतः
ख्यातः कान्तः कमनीयश्च ।

स्फुरन्तः ये महादंष्ट्रिणः वराहादयः तैः कान्तः अथवा स्फुरन्
महादंष्ट्रिकैः अन्तः मध्यो यस्य ।

चितवैभवः कथकवत् । पृथुलास्य-मनोहरो नर्तकवत् ।
बहुधावदनस्थितिः सैन्यवत् । अधिकाननरोचिष्णु-
गिरिवत् । मधुराधरः कृष्णबाहुवत् । हनूमद्विभवान्वितो
रामवत् । महासृक्कायशोभितो नृसिंहनखाग्रवत् ।

मुखमाननं तेन रोचितं वैभवं यस्य पक्षे मुखरेषु उचितं
वैभवं यस्य ।

पृथुलं महत् आस्यम् आननं तेन मनोहरः पक्षे पृथुलं लास्यं
नृत्यं तेन ।

बहुधा वदनेन स्थितिः शोभा अस्य पक्षे बहुधा वदनानां
स्थितिर्यत्र ।

अधिकं यथा तथा आननं मुखं तेन रोचिष्णुः पक्षे कानने
इति अधिकाननं तत्र रोचिष्णुः ।

मधुरो मनोज्ञोऽधरो यस्य पक्षे मधुरां मधुरानाम्नीं पुरीं
धरतीति धृ धारणे इत्यस्य मधुरानगरीप्रभेदः कृष्णबाहुवदिति
कृष्णबाहुर्गर्हः [अथवा] मधुराधरः मधुनामानमसुरं राध्यति
हिनस्ति इति राध् हिंसायामिति ।

हनूमान् यः विभवः शरीरसम्पत् तेन अन्वितः पक्षे हनूमतः
विभवः तेन अन्वितः ।

महतौ सृक्कणी यस्य महासृक्का अयः शुभावहो विधिस्तेन
शोभितः पक्ष महान्ति असृञ्चि रक्तानि यत्र एवभूतो यः
[कायः] दैत्येन्द्रदेहस्तत्र शोभितः ।

सुसम्पन्नसुतालूनो रेणुका-शिरोवत् । उच्चैरदनभासुरो^१
बालवत् । रसज्ञानवर्द्धिसमुत्साहो धातुवादिवत् ।
कलयन् नासिकास्थितिं पान्थवत् । नवभ्रूचितः शिशु-
पालवत् । सदारङ्गण्डाभो वणिग्वत् । सदालोचन-

सुसम्पत् सुष्ठुसम्पत् तालु तेन ऊनः नेतिपदत्रितये तु
योजना पक्षे सुसम्पन्नः यः सुतः परशुरामस्तेन आलूनश्चिन्नो
रेणुका यमदग्निदयिता ।

उच्चैः श्रेष्ठाः ये रदना दन्ताः, “रदना दग्ना दन्ता इत्यमरः”
पक्षे उच्चैर् अदनं भक्षणं तेन भासुरः शोभमानः ।

रसज्ञा जिज्ञा, “रसज्ञा रसना जिज्ञेत्यमरः” तथा नवा नूतना
चट्टिः समृद्धिः तथा समुत्साहः पक्षे रसज्ञानं पारदजारणज्ञानं
वर्द्धयतीति तथा समुत्साहो यस्येति ।

नासिका नासा, “घोणा नासा च नासिका इत्यमरः” तस्याः
स्थितिं कलयन् पक्षे आसिका एकत्रस्था तत्स्थितिं न कलयन् ।

नवा या भूः तथा उचितः समवेतः पक्षे नेति पदं च
वभूर्याद्वभेदस्तत्र नोचितो योग्यः शिशुपालस्तस्य दारापहरणात्,
“आलष्यालमिदं वभूर्थत्स दारानपाहरदिति माघोक्तेः” ।

सदा रङ्गन्तौ उद्यन्तौ गण्डस्य [आभा यस्य] पक्षे गण्डो
गण्डकवालपिलूपायनगण्डके पदकानां परिमाणभेदः ।

सदा नित्यं लोचनाभ्यां भासुरः पक्षे आलोचनं तेन भासुरः ।

१ उच्चैर्वदनभासुरो बालवत् (S).

भासुरो मन्त्रिवत् । सुदर्शनमनोहरो मयूरवत्^१ ।
 उल्लसितारामो वसन्तवत् । अधिकर्णस्थितिं वहन्
 दरिद्रवत् । वहन् वैश्रवणस्थितिं कैलासवत् । उच्चैः-
 श्रवःस्थितिं वहन् इन्द्रवत् । प्रतिभालासितस्थितिं
 विभ्रत् कविवत् । अलिकान्तस्थितिं विभ्रत् पद्मवत् ।

सुद्, दर्शनं अवलोकनं तेन मनोहरः पक्षे सुदर्शनं चक्रम् ।

उल्लसिताः आ ममन्तात् रामाः स्त्रियः “रामावामावामनेत्रा
 पुरम्नोनारीति हलायुधः” पक्षे उल्लसित आरामो येनेति ।

अधि अधिकं कर्णस्य राधेयस्य वा स्थितिं वहन् पक्षे अधिकां
 अपास्थितिं वहन् ।

वै इति अव्ययं निश्चयार्थं श्रवणस्थितिं वहन् पक्षे वैश्रवणः
 कुवेरः “किन्नरेणो वैश्रवण इत्यमरः” तस्य स्थितिं वसतिम् ।

उच्चैरिति श्रवःस्थितिर्विशेषणं श्रवसोः कर्णयोः स्थितिं वहन्
 “कर्णशब्दग्रहौ ओत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवइत्यमरः” पक्षे उच्चैःश्रवा
 नाम इन्द्रघोटकः “हयउच्चैःश्रवा इत्यमरः” ।

प्रतिभालं भाले ललाटे आसिता स्थिति र्यस्य पक्षे प्रतिभा
 प्राक्तनसंस्कार स्तेन लासिता प्रकाशिता स्थितिः शोभा यस्य ।

अलिकं ललाटं “ललाटमलिकं गोधीत्यमरः” तस्य अन्तः मध्यं
 तत्र स्थितिं पक्षे अलीनां भ्रमराणां कान्तस्थितिं संस्थितिम् ।

१ सुदर्शनमनोहरो विष्णुवत् (S).

स्फुरत्पृथुललाटश्रीर्भृगुकच्छवत् । उत्तमाङ्गस्थितिं
विभ्रत् कन्दर्पवत् । सदावालमनोहरो वृक्षवत् ।
बहुकुन्तलसद्गतिः सुभटवत् । अधिकेशश्रियं विभ्रन्नन्दि-
वत् । कचरोचितः समुद्रवत् । काले वरस्थितिं विभ्रत्
कुमारीवत् । सुसम्पन्नवपूरम्यो नृपवत् । साक्षादधिक-

स्फुरन्ती पृथुर्महती ललाटश्रीर्यस्येति पक्षे पृथुललाटश्रीः पृथुला
लाटश्रीः देगश्रीः भृगुं कच्छतीति तीर्थविशेषस्तु लाटदेशे वर्तते ।

उत्तमा चासौ अङ्गस्थितिश्चेति तथा तां पक्षे उत् अतिशयेन
उद्गता उत्तमा अङ्गस्थितिः शरीरस्थितिः तां विभ्रत् ।

सदा सर्वदा वालाः केशा स्तैर्मनोहरः पक्षे आवालं आलवालं
“स्यादालवालमावालमापापेत्यमरः” ।

वज्रः कुन्तलः केशः तेन सन्ती द्युतिर्यस्य पक्षे वज्रकुन्तेन
प्रासनाम्नास्त्रेण लसन्ती द्युतिरस्येति ।

अधि अधिका केशश्रियं केशशोभां विभ्रत् पक्षे अधिका चासौ
ईशश्रीश्च तां विभ्रत् ।

कचाः केशाः तैरोचितः पक्षे कचरा जलजन्तवस्तेषामुचितः
समवेतः ।

कलेवरं शरीरं कलेऽव्यक्तमधुरध्वनौ वरां स्थितिं मनोहरतां
कालेवरेति च पाठे काले यथासमयं वरस्य पत्युः स्थितिं पक्षे
कलेवरस्येदं कालेवरम् ।

सुसम्पन्नं यद् वपुः शरीरं तेन रम्यः “रोरितिरेफलोपे दीर्घः”
पक्षे सुसम्पत् नवा पृः [तस्यां] पुरि पुर्यां रम्यः ।

विग्रहो दैत्यवत् । उच्चैरङ्गमनोहरो नटवत् । अधिकाय-
स्थितिं विभ्रत् कृपाणवत् । विष्णुरिवाहीनभोग-
सङ्गतशरीरो विपत्तासनः सुदर्शनान्वितः । शिव इव
परमहसितश्रीः सुशोभनगरस्थितिः । महासेनानुयातो

मात्तात् प्रत्यक्षं अधिको विग्रहो यस्येति “गात्रं वपुः संहननं
शरीरं वर्षविग्रह इत्यमरः” पक्षे मात्तात् स्वयमेव कविं गुकं
“गुको दैत्यगुरुः काव्य उग्रना भार्गवः कविरित्यमरः;” कविम्
अधीति अधिकवि ग्रहो ग्रहणं यस्येति ।

उच्चैः अतैङ्गानि मनोहरः पक्षे उच्चैः रङ्गः नृत्यभूमिस्तत्र
मनोहरः ।

अधि अधिकं कायस्य स्थितिं गोभां पक्षेऽधिकमयमो लौहस्य
स्थितिं “खर्परेशरि वा विभर्गलोपो वक्तव्य इति” विसर्गस्य लोपः ।

अहीनो महान् भोगः सुखं पक्षे अहीनो वासुकिस्तस्य भोगः
शरीरं, विपदं त्रासयतीति पक्षे विः पक्षी गरुडस्तस्य पत्रं पत्र-
स्तत्रामनं यस्य सः, शोभनं दर्शनं चक्षुश्चक्रञ्च तेन अन्वितः ।

परमा हसितश्रीर्यस्य स तथा परः श्रेष्ठो मह उत्सवो यस्य
सः, मिता गुक्ता श्रीर्यस्य ततः कर्मधारयः पक्षे परं केवलम्
अहमिता अनुपहमिता श्रीर्यस्य । परमहितश्रीरिति पाठे परं
अहितः सर्पेण श्रीर्यस्य, सुशोभनं नगरं तत्र स्थितिः वसतिर्यस्य
पक्षे सुशोभना गरस्थितिः विषस्थितिर्यस्य सः ।

विश्वक् सर्वतः सेनया उल्लासितो विग्रहो यस्येति पक्षे
विश्वक्सेनेन हरिणा उल्लासितदेहः ।

विष्वक्सेनोह्लासितविग्रहः । समुद्र इव समानघन-
रसभासितो बहुलवारणो नदीनदेशः सुधामाश्रयः ।
सत्यलोक इव हिरण्यगर्भरुचिः । सोमेश्वर इव प्रभा-
सङ्गतः । रविरिव महोदयान्वितः । अनुरुद्ध इव

समाना अनघा या नरसभा तत्र आभितः पक्षे समानः
सहनरसस्तेन भाभितः. वज्रलो वारणो हस्ती यस्येति पक्षे वज्रलानां
वारां रणः शब्दो यत्र, नदीनदेशोऽदरिद्रदेशः पक्षे नदीनां
नदानाञ्च ईशः, सुधामाश्रयः शोभनानां धान्नां आश्रयः स्थानं,
पक्षे सुधा अमृतं मा लक्ष्मौस्तयोराश्रयः ।

हिरण्यस्य सुवर्णस्य गर्भोऽभ्यन्तरं यस्य पक्षे हिरण्यगर्भो ब्रह्मा
च तत्र रुचिः प्रीतिरस्य ।

प्रभया कान्ध्या सङ्गतः पक्षे प्रभासं तीर्थं गतः प्राप्तः, सोमेश्वरो
रुद्रमूर्त्तिभेदः [अधुना इतिहामादौ सोमनाथ इति ख्यातः]

महस्तेजश्च दया च ताभ्यां समन्वितः पक्षे महान् उदयस्ते-
नान्वितश्च ।

विशेषदोषैः सह वर्त्तमानाः सदोषाः पापिनस्तेषु अरुचिः पक्षे
सदा निरन्तरं ऊषा वाणासुरदुहिता तस्यां रुचिर्यस्येति ।

अपगतं अरिजातं यस्य सः, पक्षे नास्ति पारिजातं यस्मिन्
पारिजातशून्य इत्यर्थः ।

सुशोभना रुचिः कान्तिर्यासां ताः सुरुचयस्ताश्च ता रमण्यश्च
ताभिः रमणीयः पक्षे सुतरां रुचिरा मणयः ताभिः रमणीयः ।

सदोपारुचिः । उद्धृतसारसागर इवापारिजातः । रोहण
इव सुरुचिरमणौरमणीयः । इन्द्र इव बलक्षमो-
दितश्रीः^१ । प्रावृषेण्यहंससंघ इव सन्मानसङ्गतः ।
श्रोत्रियइव सदाचारप्रियः । देवइवातिसम्पन्नवसुधा-
भोगी । प्रावृट्काल इव सुखद्योतः^२ । तूनौरइव

बलेन चतुरङ्गेण क्षमया पृथ्व्या उदितश्रीः, पक्षे बलक्ष-
मधवला या मा शोभा तथा उदितश्रीः ।

सन्मानश्चित्तसमुन्नतिस्तेन सङ्गतः पक्षे सत्मानसं सरोवरं गतः
प्राप्तश्च ।

सदा सर्व्वदा चाराः गूढसेवकाः ते प्रियाः यस्येति पक्षे
सदाचारः सत्कर्म प्रियं यस्य सः ।

अतिसम्पन्ना या वसुधा तस्या भोगो यस्यास्तीति भोगी पक्षे
अति अत्यन्तं सम्पत् यस्यास्तीति तथा नवसुधा नूतनामृतं तद्भोगी ।

सुखेन द्योतः प्रकाशो यस्य पक्षे शोभनः खद्योतो ज्योतिरिङ्गणो
यत्रेति च “खद्योतो ज्योतिरिङ्गण इत्यमरः” ।

दारैः सह वर्त्तमानः सदारः सचासौ उपचितश्च वृद्धिं प्राप्तः
पक्षे सदा नित्यं रोपाः वाणाः तैश्चितः व्याप्तः “कलम्बमार्गणशराः
पत्नीरोपदुर्ध्वोरित्यमरः” ।

स्नेन शोभनेन स्यान्ना तेजसा उदिता श्रीरस्य पक्षे सुखै
ररोगिभिः आमोदिता आनन्दिता श्रीरस्येति ।

१ चन्द्र इव बलक्षमोदितश्रीः (S) .

२ प्रावृट्कालइवसुखोद्यतः (S) .

सदारोपचितः । वैद्यइव स्वस्थामोदितश्रीः । वणिगिव
उपायनसल्लक्ष्मीः । सुराष्ट्रइवाधिकं गौरचितस्थितिः^१ ।
मृङ्गइव प्रियङ्गौरचिताटोपं विभ्रत् । तरुणीगणइव
पुरोगौरसाटोपश्रीः । कामिनीकेशपाशइव सदाम-

उपायनं अन्यप्रेषितं वस्तु, तत्र मन्थो लक्ष्म्यो ता यस्येति पक्षे
उपायः प्राप्तिस्तेन नवाः नूतनाः मन्थो लक्ष्म्यो ता यस्येति ।

अधि अधिकं गौरी चिता व्याप्ता स्थितिः शोभा अस्येति
पक्षे अधि अधिकं कङ्गौ धान्यविशेषे रचिता स्थितिरस्य
“स्त्रियौकङ्गुप्रियङ्गू द्वे इत्यमरः” सुराष्ट्रो देशविशेषः ।

प्रियं स्पृहणीयं गौरं चितमाटोपं विभ्रत् पक्षे प्रियङ्गौ
फलिनीपुष्पे रचितम् आटोपं विभ्रत् ।

पुरोगाः पुरवर्त्तिनः औरसाः पुत्राः उरसा निर्म्मिता इति
विग्रहे “उरसोऽण् च इत्यण्” तेषाम् आटोपस्तेन श्रीः शोभा
यस्येति पक्षे पुरोगेन अग्रगतेन औरसयोः स्तनयोः उरस आगतौ
उरसि जातौ वा तयोः आटोपस्तेन श्रीर्यस्येति ।

सदा नित्यं अमराः देवास्तैः समा तुल्या धूरस्येति तथा
“ऋक्पूरभूःपथामानक्षे इत्यकारः” पक्षे दान्नां मालानां रसः
दामरसः तेन सह वर्त्तमानः सदामरसस्तेन मधुरः ।

सुष्ठु यद् राज्यं तस्य घटना तत्र दक्षः पक्षे सुराणां देवानां
आज्यघटना [यज्ञः] तत्र दक्षः ।

१ सुराष्ट्रदेशइव अधिकं गौरचितस्थितिः (S) .

रसमधुरः । दौक्षितइव सुराज्यघटनादक्षः । दशरथ-
इवाभिरामोल्लसितकान्तिः ॥ नृपः ॥ सैन्यमिव फलकस-
ल्लक्ष्मीकं मज्जं वीरगणं विभ्राणम् । विष्णुवक्षःस्थलमिव
पुन्नागकृतमालालङ्कृतम् । रुद्रभालस्थलमिव स्फुरिता
मलकीलाक्षानलम् । कामशरीरमिव सर्व्वदा रूप-
शोभितम् । चन्द्रमिव विशाखानुगतम् । समुद्रमिव

अभिरामैः मनोहरवस्तुभिः उल्लासितकान्तिः पक्षे अभि-
मद्युखम् रामेण उल्लासितकान्तिः । इति नृपवर्णम् ।

फलैः प्रसारैः कमन्ती लक्ष्मीरस्येति फलकैर्युद्धमाधनचर्मभिः
सतौ लक्ष्मीरस्येति च मज्जं कृतमन्नाहादिकं वीरगणं पक्षे मत्
प्रशस्तं जम्बीरगणम् ।

पुन्नागेन अनन्तेन नागेन कृता या माला तथा अलङ्कृतम्
अनन्तमूर्त्या हरिणा नागोपवीतं कृतमित्यागमप्रसिद्धं पक्षे पुन्नागो
नागकेशरः कृतमालः करञ्जकस्ताभ्यामलङ्कृतम् ।

स्फुरन्तः आमलकी धात्री, लाक्षा तरुभेदो, नलस्तृणभेदश्च
यत्र पक्षे अमला कीला ज्वाला यत्र एवंभूतोऽचानलो नेत्राग्निर्यत्र,
अथवा अमला कीला यत्र तद्मलकीलमच्चिस्फुरितममलकीलाच्चि
यस्मादेवभूतोऽनलो यत्र ।

सर्व्वदा रूपेण सौन्दर्य्येण शोभितम् अथवा सर्व्वदा अरूप-
शोभितम् पक्षे सर्व्वैर्दारुभिः काष्ठैरूपशोभितम् ।

विशिष्टा याः शाखाः ताभिः अनुगतम् पक्षे विशाखा नक्षत्रम्
तेन अनुगतम् ।

विद्रुमभूषितम् । रामसैन्यमिव सज्जपावनवैभवम्^१ ।
 रविमिव तापिच्छविराजितम् । नेपालमिव विराजिता-
 म्रश्रियम् । श्लेचमिव बहुधान्यपुष्टश्रियान्वितम् ॥ वनम् ॥
 हिमवन्तमिव सदागजातिमनोहरं शृङ्गाटोपचितं बहु-
 शोभवनान्वितम् ॥ नगरम् ॥ नारौव शृङ्गरोपचित

विशिष्टद्रुमा शरण्यभूस्तया ऊषितम् पक्षे विद्रुमाणि प्रवालानि
 तैः भूषितम् ।

सत् च तत् जपावनं च तस्य वैभवं यस्मिन् पक्षे सज्जः यः
 पवनस्तस्यापत्यं पावनः हनूमान् तस्य वैभवं यस्मिन् ।

तापिच्छास्तमालाः, “कालस्कन्धस्तमालः स्यात् तापिच्छोऽप्यथ
 सिन्दुकदत्यमरः” तापिच्छस्तापिच्छेति द्वैरूप्यं तैर्विराजितं पक्षे तापम्
 विधत्ते या सा तापिनी सा क्विः कान्तिस्तया राजितम् ।

विराजिता आम्नाणां श्रीर्यत्र पक्षे विराजिनी ताम्रश्री-
 र्यत्रेति च ।

बहुधा अन्यपुष्टानां पिकानां या श्रीस्तया अन्वितं पक्षे बहु-
 धान्यानां पुष्टा या श्रीस्तया अन्वितम् । इतिवनम् ।

सदा सर्वदा गजैरतिमनोहरं पुनः शृङ्गाटैश्चतुष्यथैरुपचितम्
 बहुशः भवनैरन्वितम् “शृङ्गाटकचतुष्यथ इत्यमरः” भवनागारमन्दिर
 मितिचामरः” पक्षे अगाः पर्वताः वृक्षाश्च तेषां जातिस्तया मनोहरं
 अगः “स्यान्नगवत् पृथ्वीधरपादपयोः पुमानिति मेदिनी” “शैल-

१ रामसैन्यमिव सजनसज्जपाचारुवैभवम् (S) .

स्थितिः^१ । सर्पइव सद्विषाणां श्रियं विभ्रत् । लोहइव
सदात्रपुच्छविराजौ ॥ वृषभः ॥ नृपइव विपक्षोचित-
विभवः । रणइव स्फुरद्विपक्षतिः^२ । तडागइव शतपत्र-
विराजितः ॥ पक्षी ॥ पद्मइव सदामोदरसोदरः । शरत्-

वृक्षौनगावगावित्यमरोऽपि” गृह्णाणामाटोपस्तेन चितं वङ्गशोभानि
वनानि तैरन्वितम् । इतिनगरम् ।

गृह्णाभ्यां विषाणाभ्याम् आरोपः तेन चिता परिचिता जाते
त्यर्थः स्थितिर्यस्येति पक्षे रणरसेन उपचितस्थितिः ।

सन्ति विषाणानि यस्यां सा तां श्रियं विभ्रत् पक्षे सन्ति
यानि विषाणि तेषां श्रियं विभ्रत् ।

सदा अत्र जगति पुच्छं तेन विराजतेऽसौ विराजौ पक्षे त्रपुः
सौसं तच्छविः तत् कान्तिस्तया राजतेऽसौ राजौ । इति वृषभः ।

विशिष्टा ये पक्षा स्तैरुपचितो विभवो यस्य पक्षे विपक्षेषु वैरिषु
उपचितो वृद्धिं गतो विभवो यस्येति ।

विपक्षं विशिष्टं पत्रं, विपक्षः शत्रुश्च । स्फुरन्ती द्वे पक्षतौ
पक्षमूले यस्य पक्षे स्फुरन्ती प्रादुर्भवन्ती द्विपानां हस्तिनां क्षतिः
क्षयो यत्र ।

शतमनेकानि पत्राणि पक्षास्तैर्विराजितः “गरुत्पक्षच्छदाः
पत्रमित्यमरः” पक्षे शतपत्राणि कमलानि यत्र । इति पक्षी ।

१ नागैवगृह्णारोपस्थितिः (S) .

२ रणा इव स्फुरद्विपक्षस्थितिः (S) .

कालइव उच्चकैरवभूषितः^१ । गिरिरिव कन्दरोचित-
शोभः ॥ मेघः ॥ प्रावृट्कालइव सदारसमुपाश्रितः ।
रावणइव स्वकलङ्काभोगः^२ । रविरिव सुधामोदितश्रीः ॥
चन्द्रः ॥ स्थाणुरिवापन्नपः । गज इव परमहेलाविलासौ ।
स्वर्ग इव सुरतः श्रियं विभ्राणः ॥ कामुकः ॥ कुहूचन्द्र

म इति भिन्नं पदं दामोदरस्य हृषीकेशस्य मोदरः ममान-
कान्तिः पक्षे सदा नित्यं आमोदः गन्धः रमः मरन्दः तौ उदरे
यस्येति “वा पुंसि पद्ममित्यमरः” ।

उच्चकैर्महान् रवः तेन भूषितः पक्षे उच्चानि यानि कैरवाणि
तैर्भूषितः ।

कन्देषु रोचिता शोभा यस्येति पक्षे कन्दराभिः दरीभिः
उचिता शोभा यस्येति । इति मेघः ।

सदारैः मस्त्रीकैः समुपाश्रितः पक्षे सदा नित्यं रमं जलम्
उपाश्रितः ।

स्वकेन स्वकौथेन कलङ्केन आभोगः परिपूर्णता यस्य पक्षे
स्वकायां लङ्कायां भोगो यस्येति ।

सुधया अमृतेन मोदिता श्रीर्यस्य, सुधया मा शोभा तथा
उदिता श्रीरिति वा पक्षे सुधाम्ना तेजसा उदिता श्रीर्यस्य ।
इति चन्द्रः ।

१ शरत्काल इव उच्चकैरवभाषितः (S) .

२ रावण इव सुकलङ्काशोभः (S) .

इव सूर्यसङ्गतः । मृङ्गइवाधिकमलोल्लासी ॥ दुर्जनः ॥
 तारागणइव तिमिरोचितः । वियोगीव विस्तारितापः ॥
 समुद्रः ॥ रसवतीव समांसमीना ॥ गौः ॥ हरिगिव
 पद्माकरमुखितः । स्वर्ग इव सदानवारिः ॥ गजः ॥

अपगता चपा यस्य सः पचे न पत्रं पातीत्यपत्रप इति
 नञ् समासः ।

परेषां महेला स्त्री तस्या विलासीति “महिलायां महेलापि
 मेहिला स्यान्महेलिकेति द्विरूपम्” पचे परमा या हेला लीला
 तथा विलासी ।

सुरतो देवात् श्रियं सम्पदं विभ्राणः पचे सुरतः आद्यादित्वात्
 तसिः [आद्यादिभ्य उपसंख्यानम्] इन्द्रात् श्रियं शोभां [विभ्राणः]
 इति कामुकः ।

सूरिभिः पण्डितैः न सङ्गतः असङ्गतः पचे कुहूः अमा “सा
 नष्टेन्दुकलाकुहूरित्यमरः” तच्चन्द्रः सूर्येण सङ्गतः युक्तः ।

अधिकमलं अधिकपापं तत्र उल्लासो तस्यास्तीति पचे
 कमले इत्यधिकमलं तत्रोल्लासी । इति दुर्जनः ।

तिमिर्मत्यः “रोहितो मङ्गुरः शालो राजीवः शकुलस्तिमि-
 रित्यमरः” तेन रोचितः पचे तिमिरे अन्धकारे उचिता
 विस्तारिता आपो येन स तथा ।

विस्तारिता आपो येन स तथा “ऋक्पूरधूरित्यप्रत्ययः”
 पचे विस्तारी तापो यस्येति । इति समुद्रः ।

गणेश इव परमोदकरुचिः ॥ वराहः ॥ जैननय इव
बहुलक्षपणः ॥ वणिक् ॥ नारद इव कलहावस्थितिः ॥
कामिनौजनः ॥ शुक्र इव सद्नुमानः ॥ तार्किकः ॥
निर्व्यापार इव पृथुलक्षणः ॥ वाजौ ॥ कविरिव

समां समां विजायते इति समांसमौना प्रत्यब्दप्रसूता गौः
“समांसमौना सां चैव प्रतिवर्षं प्रसूयते इत्यमरः” समां समां
विजायते इति खः पक्षे मांसानि मत्स्याश्च तैः सह वर्त्तमाना
रसवती पाकस्थानं, “रसवत्यान्तु पाकस्थानमहानसे इत्यमरः” ।
इति गौः ।

पद्मायुक्तकरः शुण्डादण्डः तेन सुखितः पद्मैः विन्दुजालकैः
“पद्मं स्याद्विन्दुजालकमिति हलायुधः” आममन्तात् युक्तश्चासौ
करश्च तेन पक्षे पद्मायाः करः पाणिस्तेन सुखितः हरिः सूर्यः
तथा पद्माकरः पद्मस्य काननं तत्र सुखित इति वा ।

दानवारिणा दानोदकेन सह वर्त्तमानः पक्षे दानवाः दैत्या
स्तेषाम् अरिन्द्रः तेन सह वर्त्तमानः । इति गजः ।

परमा श्रेष्ठा उदके रुचिर्यस्य पक्षे परमा मोदके लडुके
रुचिर्यस्य मः । इति वराहः ।

बद्धभिर्लक्षैः पणो व्यवहारो यस्य पक्षे बद्धलं क्षपणं क्षपणस्य
बौद्धाचार्यभेदस्य मतं यत्र, जिननयो बौद्धशास्त्रम् । इति वणिक् ।

कलाः ये हावाः स्त्रीणां शृङ्गारभावजाः क्रियाः “हेला
लीलेत्यमीहावाः क्रियाः शृङ्गारभावजा इत्यमरः” तत्र

बहुलोहम् ॥ कपाटम् ॥ निशीथ इव प्रवलतमा-
वाहिनी । भूमण्डल इव गिरिशतश्रियं विभ्राणः ॥
रावणः ॥ विष्णुरिव सदारमानवप्रौतिकृत् ॥ प्रावृट्कालः ॥
महाकवि श्लोक इव सरसोपचितपादः ॥ गिरिः ॥

स्थितिर्यस्य पक्षे कलहे परस्परविरोधे स्थितिर्यस्य सः । इति
कामिनीजनः ।

सत् अनुमानं प्रमाणं यस्य पक्षे दनुर्दैत्यमाता तस्याः
मानस्तत्सहितः । इति तार्किकः ।

निर्यापारो निश्चेष्टोऽलस इति यावत् बज्जलः क्षणः [उत्सवः]
यस्य सः “निर्यापारस्थितौ कालविशेषोत्सवयोः क्षणः इत्यमरः”
पक्षे बह्वनि लक्षणानि आवर्त्तकादीनि शुभचिह्नानि यस्य सः ।
इति वाजी ।

बज्ज लोहं यस्य सः पक्षे बज्जल ऊहो यस्य सः । इति कपाटम् ।
प्रवलतमा अतिप्रवला पक्षे प्रवलं तमोऽन्वकारो यत्रेति
“अलसन्नस्येति” दीर्घः ।

गिरिशात् महादेवात् इति गिरिशतः श्रियं विभ्राणः
“गिरिशो गिरीशो मृड इत्यमरः” पक्षे गिरीणां पर्वतानां
ग्रतानि तेषां श्रीस्तां विभ्राणः । इति रावणः ।

दारैः सह वर्त्तमानाः सदाराः ये मानवाः मर्त्यास्तेषां प्रौति-
कृत् पक्षे सदा सर्वदा रमायाः लक्ष्म्याः नवप्रौतिकृत् । इति
प्रावृट्कालः ।

वर्षोपल इव सत्वरश्यान्वितः ॥ परिव्राट् ॥ इति
खण्डश्लेषाः ॥

अथ शब्दैरपूर्वाद्यैः पूर्वभागप्रयोजितैः ।

श्लेषाय शब्दमध्येषु निश्चिपेदक्षरं यथा ॥ १ ॥

अपूर्वस्वरचेष्टः^१ । आचितखेटकशोभौ । उद्योति-
परागशोभः^२ । अञ्चितगजयुतः । खचितद्योतयुतः ।

रमायां पृथ्व्यां उपचितः वृद्धिं गतः यः पादः प्रत्यन्तपर्वतस्तेन
सहितः पचे रसः शृङ्गारादिः पादश्चरणः श्लोकानाम् ।
इति गिरिः ।

सत्वरं शीघ्रं यः क्षयस्तेन अन्वितः पचे सत्त्वस्य सत्त्वगुणस्य
रक्षया अन्वितः । इति परिव्राट् । पादानां भङ्गेन ये श्लेषास्ते
खण्डश्लेषाः ।

(१) श्लेषान्तरमाह अपूर्वैत्यादि अपूर्वाद्यैरपूर्वशब्दादिभि-
रादिशब्दादाचितद्योतिताञ्चितखचितादीनां ग्रहणम् । अकारः
पूर्वा यस्य सः ।

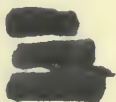
अपूर्वा स्वरमा चेष्टा यस्येति पचे अस्वरमा असुन्दरा चेष्टा
यस्येति । आ समन्तात् चितो यः खेटकः खेट एव खेटकं चर्म
“खेटः कफे ग्रामभेदे चर्मण्य स्रवति त्रिषु इति मेदिनौ” तस्य
शोभा यस्यास्तीति पचे आखेटकं मृगया तच्छोभा यस्यास्तीति ।

१ अपूर्वस्वरचेष्टः (A) .

२ उद्योतिपरागमुक्तः (S) .

PK
840
D4
1913
v.1

Devesvara
Kavikalpalatā

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

